

מרן רבי אברהם אלקנה כהנא שפירא שליט"א
 הרב הראשי לישראל
 וראש ישיבת מרכז הרב

תורה של חסד

א. ברכות ו' ע"ב אגרא דהספדא דלויי, ופרש"י להרים קול בלשון נהי ועגמת נפש שיבכו השומעים, והיינו כמ"ש שם ל"ב ע"ב אע"פ ששערי תפילה ננעלו שערי דמעות לא ננעלו, כי הדמעות באות כשהלב פתוח ומרגיש ואזי התפילה היא בכל הלב והיא נראית ונשמעת, וכך גם בהספד כשהשומעים באים לידי בכי הדבר מלמד שהם התעוררו ונתנו אל לבם, וע"ז נאמר הצדיק אבד ואין איש שם על לב ואנשי חסד נאספים באין מבין וגו' (ישעיה נ"ז).

אמנם בצדיקים ישנו חיוב מיוחד על בני הדור להספידם, וכדרך שכתבו התוס' בסנהדרין מ"ו ע"ב לגבי מלך, וכתבו שם עוד דבמלך לא הסתפקו שם בגמ' אם הספד יקרא דחיי הוא או יקרא דשכבי הוא דודאי יקרא דשכבי הוא, דהוי בזיון טפי שלא נספד. ומסתבר דהו"ה בצדיקים וכמש"נ מהירושלמי מו"ק פ"ג ה"ז דבכלל חכם שמת הכל קרוביו גם ההספד וכפי הקרבן העדה שם, וכך נראה מהרא"ש מו"ק פ"ג ס"י נ"ג. ובתורת האדם הביא תשובת גאון דחכם ואלוף וגאון מכניסין אותו לביהמ"ד וכו' וסופדין אותו תלמידים וקהל ישראל כו' ולזמן ישיבה סופדין אותו כל ישראל הקרובים והרחוקים לפי כבודו וכו'. ובשבת ק"ה למדו שכל המתעצל בהספדו של חכם ראוי לקוברו בחייו מהספדו של יהושע שהיה מלך. והחיוב הוא ביותר על המכירים מעלתו כמש"כ הספורנו בפ' עקב ו' ו' ובני ישראל נסעו מבארות בני יעקן מוסרה שם מת אהרן וגו', אע"פ שראו תפילת הצדיק מגינה על דורו ושראו להתאונן על מיתתו הנה קצתם או רובם שהיו רועים במדבר נסעו למוסרה למצוא מים ומרעה לצאן, ובעודם שם מת אהרן ויקבר ויכהן אלעזר, ולא באו להתאונן על המיתה ולא להתאבל על הקבורה וכו'. ולא שתו לבם להיזק שקרה כמות הצדיק ולא לכבודו ולכבוד בנו.

ב. וחובת ההספד המוטלת על כל בני הדור היא גם משום כבוד התורה שע"ז אמרו בירושלמי מו"ק פ"ג פ"ז לענין קריעה על חכם איזהו חכם כל ששנה הלכות ועוד תורה, א"ר יוסי הדה דאת אמר בראשונה אבל עכשיו אפילו הלכות, וזה משום שמצד כבוד התורה יתכן לחלק לענין זה בין דרגת התורה שישנה בכל דור ודור. וכך מצינו גם לגבי שיעור הכבוד בלויית לומדי התורה, כמבואר בכתובות דף י"ז ע"א שלמאן דקרי ותני שיעור מלויים כל צרכו הוא ששים רבוא, משום שנטילתה כנתינתה, מה נתינתה בששים רבוא אף נטילתה בששים רבוא, ולמאן דמתני לית ליה שיעורא, ומדברי הרי"ף במגילה כ"ט נראה דמתני היינו שעוסק בתלמוד, והביאור הוא שתורה שבכתב, ובכלל זה הלכות פסוקות, שקיבלו ישראל כמעמד ששים רבוא, שיעור כבודו של מאן דקרי ותני הוא ג"כ ששים רבוא, אולם על תושבע"פ מבואר

בטור או"ח סי' קל"ט שעליה מברכים וחיי עולם נטע בתוכנו דכתיב דברי חכמים כדורבנות וכמסמרות נטועים, והכונה כמש"כ הגר"א בפ"י למשלי (כ"ג ה) שתושבע"פ נטועה בלב כל אחד ואחד, (ועיין במד"ר (י"ט ו') דברים שלא נגלו למשה נגלו לר"ע וחכיריו), והיינו שעומק התורה שהוא תושבע"פ מתגלה בכל הדורות, ולכן למאן דמתני, שהגיע למדה זו של עיון בעומק התורה לית ליה שיעורא, שמדרגה זו של ת"ת מתגלה בכל הדורות ואין שיעור לנתינתה וממילא גם לכבוד בהסתלקות מאן דמתני.

ג. אבל מלבד ענין כבוד התורה שיש בחיוב ההספד ולויה על כל הדור, לגבי ת"ח ישנו טעם נוסף לכך, והוא משום שעצם מציאותו של אדם גדול משפיעה על כל סביבתו ועל כל הדור וכמ"ש בתענית כ"ג שחוני המעגל לאחר שבעים שנה אזל לבית המדרש, שמעינהו לרבנן דקאמרי נהירן שמעתתין כבשני חוני המעגל, דכי הוי עייל לבית מדרשא כל קושיא דהווי להו לרבנן הוה מפרק להו וכו', והיינו שמשעה שנכנס חוני המעגל לבית המדרש זכו בני ביהמ"ד להארה מתורתו של חוני המעגל. וכי"כ מצינו בסוטה מ"ח משמת ר"ע בטלו זרועי תורה ונסתמו מעיינות חכמה, ושם לעיל במשנה אמרו משמת ר"ע בטל כבוד התורה, והיינו דבמיתתו של ר"ע בטלו שני עניינים, הן עצם לימודו, שהיה נותן לב לדרוש כל קוץ וקוץ, שזהו כבוד התורה גדול שאין בה דבר לבטלה כפרש"י שם, והן השפעת כח תורתו על גילוי אור התורה בדור, וזהו זרועי תורה ומעיינות חכמה. וכך מצינו גם במד"ר סו"פ חיי שרה באברהם אבינו, כל ימים שהיה אברהם אבינו קיים ישכון — ישמעאל — כיון שמת אבינו אברהם נפל, היינו שאברהם וזמם את כל בני ביתו ודורו.

על הסתלקותו של ר' שלום נתן זצ"ל יש לקונן הצדיק אבד ואנשי חסד נאספו, ר' שלום נתן היה שלם בתורתו ובמידותיו, כתלמוד תורה ובהרבצת תורה, בעשיית חסד ובנועם הליכות, ועלינו לשים על לב ולהבין את גודל האבידה בפטירתו של חכם וצדיק שתורתו היתה תורה של חסד שמעטים הזוכים למדרגה זו.

ד. אנו עומדים עתה בימי ספירת העומר שנוהגים להתאבל על מיתת עשרים וארבעה אלף תלמידי רבי עקיבה, יא"צ שנמשך על פני אלפיים שנה. מה המיוחד באסון זה שעושים לו זכרון דורות על דורות. בימות ס"ב ע"ב אמרו שחטאם היה שלא נהגו כבוד זה בזה, וכב"ר אמרו שהיתה עינם צרה אלו באלו, וחטא זה מלבד חומרתו כשלעצמו פוגם בעצם הויית טהרתה של התורה שתחילתה גמילות חסדים וסופה גמילות חסדים (סוטה י"ד ע"א), דהיינו שגמילות חסדים היא עיקר ותכלית בתורה, ופגם כגמ"ח הוא פגם בהשגת התורה בטהרתה, ותלמידי ר"ע שהיו עיקר תלמידי ביהמ"ד בדור, שלאחר שמתו היה העולם שמם, לכן ע"י הירידה שהיתה להם בהשגת התורה בטהרתה עשה הדבר רושם לדורות והתמעט עד היום גילוי התורה בכל שלמותה וטהרתה, ולכן נוהגים ישראל להתאבל מאז עד עתה בזמן שמתו תלמידי ר"ע, ולא זכינו לתקן את הפגם בהתגלות התורה

בטהרתה. ובכלל, ענין הטהרה של השגת התורה יש בו תנאים מיוחדים לו ואינם שווים למדרגת הטהרה בכלל, וזהו מ"ש בסוטה מ"ח משמת רבן גמליאל הזקן בטל כבוד התורה ובטלה טהרה, והמהרש"א שם הקשה ממש"ש שמשחרכ ביהמ"ק ניטל טעם הפירות משום שבטלה הטהרה, והרי היא כבר בטלה לאחר שמת ר"ג הזקן שהיה בפני הבית. ונראה שהביאור הוא כנ"ל שמשמת ר"ג הזקן בטלה הטהרה המיוחדת להשגת התורה בטהרתה, שזוהי מדרגה עליונה משאר מדרגות הטהרה שהם לא בטלו אלא לאחר החורבן.

ועכ"פ מעשיו של ת"ח משפיעים על מדת התגלות מאור התורה לעצמו ולעולם כולו, ולכן הפגם שהיה בתלמידי ר"ע שלא נהגו כבוד זה בזה גרם לפגם בהשגת מאור התורה, והפגם לא תוקן גם בדורות שלאחריהם.

ה. ובאמת הפגם הזה מלבד שהוא מחסיר מהמ"ח מעלות שהתורה נקנית בהם שבכללם לב טוב ונושא בעול עם חכירו, הוא גם פגם יסודי בכל הויית הרוח של האדם ומחסיר גם מאיכות שאר המעלות שישנם בו, וכדברי רבינו יונה באבות פ"ב מ"ט, איזוהי דרך ישרה שידבק בה האדם וכו' רבי אליעזר אומר לב טוב, אמר להם רואה אני את דברי ר"א בן ערך שבכלל דבריו דבריכם. ובפירושו רבינו יונה כתב שלב טוב ר"ל מדת הרצון, זהו הסבלן שאינו קצר רוח ומתרחק ממדת הכעס ומשיב במענה רך, אף כי יעשו לו דבר רע יסבלהו ואין מר בפיהו, כי חכו ממתקים וכלו מחמדים וכו' אדם שמדה זו שוכנת בקרבו טוב הוא גם לחבריו ולשכניו ולכל העולם, גם מדת הנדיבות יש לו וכו' וכל מדה טובה תשכון באדם כזה וכו'. וכל המעלות המנויות בדברי רבינו יונה התקיימו בר' שלום נתן זצ"ל שהיה סמל ודוגמא למדת טוב הלב הסבלנות והנדיבות.

ו. בב"ר פר' ויחי דרשו עה"כ בישכר וירא מנוחה כי טוב ואת הארץ כי נעמה ויט שכמו לסבול ויהי למס עובר, שהכל מכוון על התורה, ועל סיום המקרא ויהי למס עובר דרשו שאלו מאתים ראשי סנהדראות שהיו משבטו של ישכר. ויש במקרא זה שתי מעלות שהיו בישכר, סבלנות ושיעבוד, ויט שכמו לסבול היינו מעלת הסבלנות שהיא מדת לב טוב כדברי רבינו יונה הנ"ל. ויהי למס עובר זוהי מעלת הנשיאה בעול והשעבוד לענייני הרוח, וכמש"ש אלו מאתים ראשי סנהדראות שהיו משבטו של ישכר. ר' שלום נתן זצ"ל היו בו שתי מעלות אלו, הסבלנות והשיעבוד, ויט שכמו לסבול, נשא על שכמו בסבלנות אין קץ כל צרה וכל פגע, כל איש מצוק ומר נפש, מכאובי ציבור ומכאובי יחיד. את כל ענותו נשא בסבלנות וקיבל את יסוריו באהבה, בכל מצב קיבל את כל האדם בסבר פנים יפות והראה לכל פנים שוחקות ומאירות, חכו ממתקים וכלו מחמדים. ויהי למס עובר, נשא בעול הישיבה כארבעים שנה, הגדיל תורה והאדירה, הרביץ תורה והרבה תלמידים, הטריח עצמו לעשות גם לקיומה החומרי לביסוסה ולהרחבתה במסירות ובאמונה, ולצורך התועלת הכללית ותלמוד תורה דרבים יגע וסבל וויתר על נוחותו ופרטיותו. ומעלות אלו היו גם מעלות ביתו שניתן לדמותו לביתו של אברהם אבינו בגדולת

החסד ובמסירות להרבצת תורה, וזהי מורשת מאברהם אבינו לדורות, ומצינו בב"ר פ' מ"ג פ" ט', ועד שרוך נעל אלו פעמי רגלים, היך מה דאת אמר מה יפו פעמיך בנעלים, והמשך המקרא הוא בת נדיב ודרשו ע"ז בסוכה מ"ט בתו של אברהם אבינו שנקרא נדיב, ונראה מדברי המדרש הנ"ל שאברהם נקרא נדיב גם על היותו על רכוש סדום, וישראל נקראים גם הם על שמו ומעלתו של אברהם אבינו, ולכן בשעת העליה לרגל שישראל מניחים ביתם ורכושם ועולים למקדש הכתוב משבחם על מדת הנדיבות המתגלה בהם ששורשה הוא בנדיבותו של אברהם אבינו, מה יפו פעמיך בנעלים בת נדיב. ומעלה זו היתה בביתם הגדול "בית הרב" שהיה כעין ביתו של אברהם אבינו הפתוח לב מכל רוחותיו לעוברים ושבים להאכילם ולהשקותם ולקרבתם תחת כנפי השכינה.

ז. בששה"ר פ"א, עה"כ אשכול הכפר דודי לי, ר' לוי בשם ר' חמא אמר וכו' ולא עוד אלא כשבניך באים לידי עבירות ומעשים רעים אני רואה איזה אדם גדול שבהן שיכול לומר למדת הדין די, ואני נוטלו וממשכנו בעדם. שנאמר אשכול איש שהכל בו, מקרא ומשנה תלמוד תוספות ואגדות. הכפר שמכפר עוונותיהם של ישראל. בכרמי עין גדי, אני נוטלו וממשכנו בעדם.

נראה שהמדרש מציין שני סוגים של צדיקים שהם חלוקים במדרגתם בחייהם וחלוקים בזכותם וכפרתם על הדור במיתתם. ישנם צדיקים שמתהלכים עם הקב"ה בדבקתם ובליתנם באהלה של תורה, ואין להם שיח ושיג עם בעיות הציבור הרוחניות והחומריות. ולעומתם ישנם צדיקים היוורדים מן ההר אל העם ונושאים בעול הציבור ומתמסרים להדריכם ולהעלות את מצבם הרוחני והחומרי. והחילוק בין שני סוגי צדיקים אלו הוא גם במדרגתם העצמית וכמ"ש חז"ל במקומות רבים על מדרגת העוסק בתורה ובגמ"ח, וגם בכפרתם על הדור לאחר מיתתם, כי על הצדיקים שאינם מוסרים עצמם לתקנת הדור נאמר שמיתתם מכפרת על הדור אבל הצדיקים הנושאים בעול הציבור נאמר שמיתתם היא כמשכון, כלומר שאם הדור חוזר בתשובה אזי הכח הרוחני שהיה בחייו של הצדיק מוחזר להם, וכמ"ש באליהו והיה נא פי שניים ברוחך אלי. וזהו החילוק בין מכפרים וממשכנים.

ומדתם של צדיקים אלו המתמסרים לתקנת הדור היא לא רק נשיאה בעול הציבור אלא הם ממש ממשכנים נפשם לטובת כלל ישראל, כל אחד כפי מעלתו ודרגתו. ובענין זה למדנו דבר גדול מדברי הרמ"ה בסנהדרין מ"ד ע"א על מ"ש שם תחנונים ידבר רש זה משה, ועשיר יענה עזות זה יהושע. וכתב ע"ז הרמ"ה: תחנונים ידבר רש זה משה רבינו שנעשו לישראל כמו טובות על ידו והיה ירא שמא יתמעטו זכויותיו לפיכך היה מדבר בלשון תחנונים שנאמר ואתחנן. ועשיר יענה עזות זה יהושע שעדיין לא נעשו לו נסים הרבה והיה יודע בעצמו שלא נתמעטו זכויותיו ועדיין היה עומד בעשרו לפיכך היה עונה עזות. וחם ושלוש שחכמי התלמוד אומרים על משה רבינו שהיה רש כנגד יהושע. ומסיים הרמ"ה בדברים אלו: "והמפרש זולתי זה הפירוש עתיד ליתן את הדין". וזהו דרכם של גדולי ישראל בכל דור המוסרים

נפשם למען כלל ישראל, והולכים בדרכם של משה ויהושע.

בדרך זו התהלך גם ר' שלום נתן זצ"ל שיצא בעקבות רועי ישראל שנשאו בעול הציבור והתמסרו להדרכתם ולהתעלותם הרוחנית וגם נשאו טרחם ומשאם. וידועה מדת התמסרותו לתלמידי הישיבה שנים רבות מתוך סבל ויסורים רבים. וניתן לומר עליו את מאמר חז"ל בברכות י"ז ע"א על הכתוב אלופינו מסובלים, אלופינו בתורה ומסובלים ביסורים. כי נוסף על גדולתו האישית בתורה נטה שכמו לסבול סבל עול התלמידים בכלל ובפרט. ובהסתלקותו הריהו מאותם צדיקים הממושכנים, ואם נזכה נשיג את הכח הרוחני שהיה בחייו.

ח. אמירת שבחו של מת ומעלותיו אינה רק לכבודו ולצורך התעוררות השומעים, אלא יש בה ענין נוסף. מצינו בכ"מ שהאמוראים הקפידו על תוכן ואופן ההספד שיאמר עליהם, והטעם הוא שמה שנאמר בהספד הוא כפסק שמועיל לנפטר בעולם העליון. ומצינו בזה הלכה נוספת. בשו"ע הל' אבילות סי' שד"מ ס"ק א' כתב שיש להזכיר בהספד שבחו של מת ואסור להפליג בשבחו יותר מדאי אלא מזכירין מדות טובות שבו ומוסיפין בהם קצת רק שלא יפליג. והט"ז שם הקשה מה לי שקר מעט מה לי שקר הרבה. ונראה שהביאור הוא עפ"מ שאמרו בסנהדרין י"א. פעם אחת היו מסובים בעלית בית גוריה ביריחו ונתנה עליהם בת קול מן השמים יש כאן אחד שראוי שתשרה עליו שכינה אלא שאין דורו זכאי לכך, נתנו חכמים עיניהם בהלל הזקן, וכיו"ב אמרו שם לגבי שמואל הקטן, וזהו יסוד ההיתר להגזים מעט, כי ישנם מדרגות שאדם היה ראוי להגיע אליהם ורק מפני מצב הדור אינו משיגם. ומצד מה שהיה ראוי בכח להגיע אליו יותר ממדרגתו אפשר להוסיף על עיקר שבחו. וכענין הזה אנו מוצאים במגילה כ"ח ע"ב, ריש לקיש ספדיה להווא צורבא מרבנן דשכיח בארעא דישראל דהוי תני הלכתא בכ"ד שורתא, אמר ווי חסרא ארעא דישראל גברא רבא. ההוא דהוי תני הלכתא, סיפרא וספרי ותוספתא, ושכיב, אתו ואמרו ליה לרב נחמן בר יצחק ליספדיה מר, אמר היכי נספדיה, הי צנא דמלי ספרא דחסר. תא חזי מה בין תקיפי דארעא דישראל לחסידי דבבל. ויל"פ שצורבא מרבנן כזה מעלתו היא מצד עצם מציאות התורה בו והוא דרופתקי דאורייתא, אלא שהיה צריך להתעלות מתוך מה שלמד והשיג ולהוציא אל הפועל גדלות בתורה שיש בו בכח, וסובר רנב"י שמאחר שכח התורה שבו כבר אינו עתיד לצאת אל הפועל אין בו מעלת דרופתקי דאורייתא, ומצד מעלה בתורה אין להספידו, אם כי ודאי שהוא ראוי להספידו מצד שאר מעלות, אבל ר"ל שהיה בא"י והיתה בו מעלת ת"ח שבא"י הקרויים "מקל נועם" שמנעימים זל"ז בהלכה כבסנהדרין כ"ד ע"א, וזוכים למעלת חסידות יותר מת"ח שבבבל כמ"ש כאן בגמ' ובכ"מ, דן על מעלת הבכח שבו שהיה ראוי להיות גדול בתורה מתוך ידיעותו, ועכ"פ לא הפסיד מעלת התורה שבו, והוא בכלל מעלת דרופתקי דאורייתא, ויש לומר עליו שהוא גברא רבא. ומכ"ש במי שהשיג מעלות והיה ראוי ליותר מכך ורק מחמת שהדור גרם לא השיגם ודאי שיש להוסיפם על עיקר מעלותיו שהיו בו

בפועל וכנפסק בשו"ע הנ"ל עפ"י הרמב"ן בתורת האדם.

ט. ובגמ' סנהדרין שם יש הגורסים "ראוי שתשרה עליו שכינה כמשה רבינו", ולכאורה צ"ב איך יתכן לומר כן, שהרי לא קם נביא עוד בישראל כמשה, ולגבי חמישים שערי בינה נחלקו בר"ה כ"א ע"ב אם במלכים קם כמשה. ונראה שהביאור הוא עפ"י ש"ב בב"ב קכ"א ע"א עד שלא כלו מתי מדבר לא היה דיבור עם משה, והרשב"ם מפרש שלא היה מדבר עמו אלא ע"י צורך מעשה הצריך להם, וזה משום שהדור לא היה ראוי כמבואר בירושלמי תענית פ"ג ה"ד, מה יעשו גדולי הדור ואין הציבור נידון אלא אחר רובו, שכן מצאנו שכל ל"ח שנים שהיו ישראל כמנודים לא היה מדבר עם משה, וכע"ז הוא במכילתא תחילת פרשת בא שלא היה מדבר עם משה אלא בשביל ישראל [ועיין בתו"כ פרש' א' הי"ג ובר"ש ובראב"ד שם]. והיינו שיש גם צורך בזכות הדור להשראת השכינה על מש"ר, וזוהי גם הכונה שראוי היה הלל שתשרה עליו שכינה כמש"ר אלא שאין דורו זכאי לכך, כלומר שמבחינת מדרגתו הוא מוכן להשראת השכינה לפי ערכו, וכדרך שמש"ר היה מוכן לנבואה בדרגתו העליונה, וכע"ז מצינו בר"מ הל' תשובה פ"ה ה"ב שכל אדם ראוי לו להיות צדיק כמשה רבינו, ר"ל לפי יכולת שיש בכח כל אחד ואחד, — אלא שלעולם השכינה שורה רק כשהדור ראוי, וכשם שלמשה רבינו לא היה הדיבור כל ל"ח שנה משום שישראל לא היו אז זכאים לכך, כך הלל לא זכה להשראת השכינה משום שדורו לא היה זכאי לכך.

ובסנהדרין שם איתא וכשמת — הלל — אמרו עליו הי חסיד הי עניו מתלמידי של עזרא, ומספד זה יש לקרוא גם ר' נתן זצ"ל שהתעלה לפסגות במעלות אלו, והתהלך בנועם דרכם של חסידי ארץ ישראל באורך רוח ובעין טובה, בענוה ובצניעות מופלגים.

י. וכל מעלותיו מבוססים היו על כח ושיקול של גדלות בתורה, שבאמת מדרגת החסידות בכללה, שהיא כוללת גם מדרגת ענוה ושפלות רוח כדברי המסילת ישרים, יסודה הוא בגדלות בתורה, כדברי רבינו יונה בפירוש לאבות פ"ב מ"ה, הוא היה אומר אין בור ירא חטא ולא עם הארץ חסיד וכו' אבל עם הארץ מעורב עם הכריות במדות חשובות ויש בו מקצת דעות ישרות, יודע להשמר, וישמור נפשו מן הפשעים, ויוכל להיות צדיק ולעשות ולקיים במה שאומר לו שנצטוה, אך אל מעלת החסידות לא יוכל להשיג כי אם גדול בתורה, שהיא מדה שצריכה טהרת הלב וזכות הנפש, ואין זה בידו חכמה להטותו מן הקו האמצעי אל הקצה האחרון שיעשה לפניו משורת הדין. ונסיון להגיע לחסידות בלא כח ושיקול של גדלות בתורה מביא לתקלות כמ"ש בשבת ס"ג אם עם הארץ חסיד הוא אל תדור בשכונתו, ופרש"י שאינו יודע בדקדוקי מצות ואין חסידותו שלם וסופך ללמוד ממנו, ובמהרש"א שם פי' דכבר שנינו ולא ע"ה חסיד, ואם תראה ממנו חסידות אל תאמן לו והרחק עצמך ממנו.

אמנם התגלות כחה המרומם של התורה על לומדיה, לגדלם ולרוממם מעל כל

המעשים, בזמן שביהמ"ק קיים הוא ע"י קדושת המקדש שמשם אורה והוראה יוצאים לעולם, ומיום שחרב ביהמ"ק אין לו להקב"ה בעולמו אלא ד' אמות של הלכה בלבד. ובכל מקום שהשרה הקב"ה תורתו השרה שכינתו (שהש"ר ר' י"ז), וכחה המרום העליון של התורה מתגלה מחכמת התורה גופא, ולכן בבית שני שחסר היה בהשראת השכינה בביהמ"ק כמ"ש ביומא כ"א ע"ב התגדל אורה של תורה, וכמ"ש בס' היכלות שעיקר זיוה הודה והדרה של תורה היה בבית שני, ובר"ה ל"א ע"א אמרו עשר מסעות נסעה שכינה וכנגדן גלתה סנהדרין עשר גליות, ופרש"י דמסעות דשכינה בבית ראשון קאמר וגליות דסנהדרין דבית שני קאמר, והיינו שהם מכוונים זה כנגד זה כנ"ל.

וכך מצינו בספרי זוטא פר' קרח עה"כ ושמרו את משמרת אהל מועד לכל עבודת האהל, משמרת אהל מועד זו משנה, לכל עבודת האהל זה תלמוד. דהיינו שלימוד ושינון ההלכות הם כענין שמירת מקדש, מחמת שני ענינים, א' כי ע"י השינון באים למעשה, ועוד שהיא גם מכלל כבוד התורה, שנוהרים ונשמרים שלא לשכחה, וזה כענין השמירה של המקדש שהיא גם למנוע קלקול ותקלה בעבודת המקדש ובכלי המקדש וכסיום הכתוב כאן והזר הקרב יומת, וכמ"ש בגר"א בריש תמיד, והיא גם לכבוד המקדש כמו"ש בספרי זוטא כאן, אינו דומה פלטרין שיש עליו שומרין וכו'. והתלמוד והעיון הוא כעין עבודה במקדש וכמ"ש במנחות ק"י עה"כ שיר המעלות הנה ברכו את ד' כל עבדי ד' העומדים בבית ד' בלילות, מאי בלילות, א"ר יוחנן אלו ת"ח העוסקים בתורה בלילה מעלה עליהן הכתוב כאילו עוסקים בעבודה. ועל מדרגה זו מכוונים דברי הכוזרי שהצדיקים הם מעון לשכינה, כי עיסוקם בתורה הוא כעבודה במקדש. והשל"ה ביאר את הכתוב ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם שהוא רמז להשראת השכינה בתוכם של הצדיקים, שהם כבתי מקדשות, וע"כ לא נאמר בתוכו אלא בתוכם. ולכן שקולה מיתת צדיקים כשריפת בית א'. ר' שלום נתן זצ"ל אף הוא כלו היה עובד עבודת הקודש בתורת ד' ובכינונה, וממנה עלה להתעלה, השפיע ופעל. וסילוקו הוא כחורבן בית המקדש.

לאישיותו

לציבור הרחב ובתוכם גם בני תורה, קשה היה להעריך את אישיותו הגדולה. גרמה לכך ענוונותו הרבה. שלא רצה להתבלט, לא בחייו הפרטיים ומכל שכן לא בחייו החברתיים והציבוריים.

אך אני בהיותי חברו ללימוד בישיבה (חברותא) וידידות נאמנה היתה בינינו, ידעתי, ויודע, להעריך את גדולת אישיותו. הוא היה צדיק בעניויות (מלבד הדברים האחרים). פירוש הדבר, הקפיד לקיים מדת הענווה על כל פרטיה ודקדוקיה כמו אחת מהמצוות הגדולות שבתורה. קיים תמיד את המאמר, "מאד מאד הוי שפל רוח", וכמו צדיק נסתר נזהר לא להתראות בעניויותו, שאחרים לא יראו אותו כמתנהג בעניויות. מרוב ענוונותו היה ממעט בדבור ומרבה בשתיקה, עד שאנשים חשבוהו כאיש תמים, כבעל כשרון בינוני שאיננו יודע להתערב עם דעת הבריות ולקחת חלק בשיחותיהם ובדיוניהם.

אבל לאמיתם של הדברים. שתיקתו היתה לא משום חוסר התענינות, ואף לא מתוך ביישנות אלא מתוך מדת הענווה שלו ומתוך רצונו החזק לא להתבלט, ונזהר מאד בדיבורו לא לפגוע אפילו במקצת שבמקצת בכבוד חברו, ובכבוד הזולת.

כאשר למדנו ביחד ואני הייתי מקשה קושיא, הוא לא מיהר להשיב, אף כי במקרים רבים ידע את התשובה. בקיאותו בש"ס ובפוסקים היתה רבה ולאין ערוך גדולה יותר משלי. יכול היה ברוב המקרים להשיב לי בו במקום, אך הוא העדיף להשהות תשובתו, כאילו הוא חושב על זה, ואיפשר לי להאמין שאמנם קושיא גדולה שאלתי. אך כעבור זמן קצר ניגש לארון הספרים, הוציא גמרא או ספר אחר, מצא את הדף, ובחיוך קל היה מביא אותה אלי ושואל "האם יש כאן תשובה לשאלתך?" הוא עשה זאת כדי לא לפגוע חס וחלילה בכבודי, שכאילו שאלתי שאלה טפשית, וגם שלא להתבלט ולהתראות כאילו הוא בקי בש"ס.

אף פעם לא שמעתי אותו צוחק בקול. פעמים רבות כשישבנו בחברה ומי שהוא סיפר בדיחה מפולפלת או הלצה מתוחכמת וכולנו פרצנו בצחוק. הסתפק הוא בחיוך קל על שפתיו, חיוך ביישני אך גם חיוך של מכין בענין. כנראה, משום שרצה לקיים את המאמר, אסור לאדם למלא פיו שחוק בעולם הזה.

זכורני, פעם אחת, כשהתיישבנו ללמוד אמר לי שרוצה לבקש עצתי בענין חשוב. כמובן שנעשיתי דרוך מרוב התענינות וסקרנות לרעת מה זה ועל מה זה. הוא התכופף אלי ולחש באוזני "מציעים לי להתחתן עם בתיה בת הרב, ואני מהסס בדבר. מה דעתך?" "משום מה ההיסוס הזה?" שאלתי, "משום שאפשר שאינני ראוי לאיצטלא זה, להיות חתנו של הרב" ענה לי בביישנות. כמובן שעודדתי אותו ואמרתי לו שהואיל וכולנו מכירים בגדולתו ובחכמתו של הרב, ואם הוא בחר בו

משמע שהוא ראוי וראוי לכך. שמחתי כאשר אחרי שבועיים הזמין אותי למסיבת אירוסין שלו עם בתיה.

נעים היה ללמוד בחברות אתו, אף פעם לא היו בינינו וויכוחים רעשניים, כמו שקורה בין חברים. אם אני בלהט הוויכוח הרימותי קולי הייתי מוכרח להנמיך אותו, כי הוא דיבר בשקט והשתדל לשכנע אותי, לקבל דעתו או להעמידני על טעותי בנחת ובנועם.

כנראה שגם לו היה נעים ללמוד אתי. כשחזרתי מחו"ל, אחרי העדרי יותר מעשרים שנה, הציע לי לחדש את החברותא שהיתה בינינו בשנות הבחרות. הופתעתי מהצעתו זו. אני, במשך שנות העדרי הייתי שקוע בעניני הקהילה ובצרכי ציבור ושעות הפנאי שלי הקדשתי ללימודי חול באוניברסיטה. רק לעתים רחוקות פתחתי גמרא למצוא מאמר, שהיה זכור לי, לתבל בו את דרשתי, והוא ישב יומם ולילה שקוע ברמ"ח איבריו ושס"ה גידיו בלימוד התורה במחיצתו של הרב זצ"ל, הייתכן לימוד בחברותא בין שניים כמונו?

כמובן שקיבלתי הצעתו בשמחה רבה, למדנו ביחד בערבים. אחרי השעור הקבוע היה רגיל לשנן לפני את השעור שהוא עומד לומר בישיבה. השיעורים לא היו ארוכים. הוא לא רצה להעמיס על התלמידים הרבה תורה בפעם אחת, וגם, ולפי דעתי שזה היה העיקר, חשד בעצמו שאולי יש לו פניות אישיות להתבלט בידיעותיו ובחכמת התורה כדי להתגדר בהם.

כזה היה רבי שלום נתן רענן זצ"ל, וכזאת היתה אישיותו הנפלאה, וצדקתו הגדולה.

יהי זכרו ברוך.

מדות דרבי נתן

א

כשערכת את הספר "נר יצחק", לשמו ולזכרו של הרב המופלא, ר' יצחק ריף זצ"ל, הי"ד — תל אביב, תשי"ז — פניתי אל הגרש"ג רענן ז"ל ובקשתי ממנו לכתוב דברי-הערכה על חברו הקרוב וידידו הנאמן. הוא נענה לי ברצון, וכעבור זמן קצר קבלתי ממנו את הדברים התמציתיים דלקמן, שהופיעו אח"כ בראש הספר, בתחילת הפרק "לדמותו":

בפוניבו' שמעתי עליו, בסלובודקה הכרתיו ובירושלים ידעתינו. חורף תרפ"ג — בין כל פרצופי הפנים החדשות התבלט הוא הצעיר יצחק מזאגר בכל הליכותיו, תלבושתו הצנועה המיוחדת, פניותיו ומצעדיו, אזניו אפרכסת לכל הגה ושיח בתורה וירא"ה, בכל מקום שפע של חידוש ע"י הר"מים והמצוינים, בסגל החבורה מקומו שם הוא.

שלהי שבט תרפ"ג יצאתי קובנה, לברלין לחכות שם לשיירה היוצאת מליטא לארץ ישראל ומה הופתעתי אני ועמיתי צמח מסומי (כעת הרב צמח גרין שליט"א [ז"ל] מושינגטון מיסד "גבעת ושינגטון" ביבנה) אשר יחד חכינו לשיירה הליטאית לא"י, לראות כי עם השיירה בא גם הצעיר המופלא הזה. והנה שלשתנו מצטרפים לנסיעה משותפת ארצה ישראל. ומאז נדבקנו יחד, החלטנו לא להפרד זה מזה, וכך הצטרפנו ליסוד הישיב המרכזית העולמית של כ"ק מרן אדמור"ח הרה"ק נבג"מ, והיינו מעשרת הראשונים בהוסדה.

הרב זיע"א היה מקרבו מאד, אפילו מהדרו בקימה אז, בהיותו עוד צעיר מאד, והוא היה שותה בצמא את דבריו. כולנו החברים היינו מתקנאים בו ועוקבים אחרי גיעתו ורדיפתו בתורה ומעשים טובים, עם השקידה והעמל בתורה כבן ישיבת "מרכז-הרב" היו עיניו ולבו לכל היקף ירושלים העילאית. אין גדול ואין צנוע ונסתר שלא בקר אותו ולמד והוציא ממנו את רובי תורתו. מה זריו היה ומה זהיר היה. חכמתו ויראתו הקודמת וזכות אבותיו הקדושים, העלוהו למעלה ראש, וקהלות זאגר הישנה והחדשה מינהו אלוף לראשם.

הרב שלום נתן רענן-קוק, חתן מרן הגראי"ה קוק זצ"ל

שלוש תחנות לפנינו: פוניבו', סלובודקה, ירושלים. מי ששמע על הגאון ר' לייב מוילקומיר ז"ל, ומי שעוד הספיק להכיר את הרב מפוניבו' (הגר"י כהנמאן ז"ל), יודע מה משמעות פוניבו'. היתה זו ישיבה צעירה, ערנית, תוססת, שרבי לייב השרה עליה עטרת-שיבה וחתנו הנמרץ הכניס בה רוח-נעורים.

הרב מפוניבז' חיבב מאד את הצעיר הצנוע שהגיע משאוויל, ושמו — כמקובל בישיבות ליטא — "נתן השאוולאי". בעינו הבוחנת עמד על כך שצעיר ביישן זה שדיבורו בנחת, שאינו משתדל להתבלט, עולה על כמה מחבריו הכולטים אשר קולם הולך מסוף בית-המדרש ועד סופו.

הצעיר משאוויל, השקדן, המסודר, היה קשור מאד אל הרב, מאזין — מקשיב לשיעוריו, לשיחותיו, ורושם אותם בצורה מסודרת במחברותיו. (כיוצא בזה כשביקר בישיבה ראש ישיבת ראדין הגאון ר' נפתלי טראפ ז"ל, רשם ר' נתן את שיעוריו וממנו העתיקו רבים). כדבר הזה היה גם כשהגיע לישיבה — לפי הזמנתו של הרב מפוניבז' — הגאון המקורי מוהר"ר אברהם אהרן בורשטיין ז"ל, רבה של טבריה, והשמיע שיעור מבריק במסכת קידושין, היה זה ה"שאוולאי" שרשם את דברי-התורה ושמר עליהם. כעבור שנים, כשניגש הר"מ פרנקל ז"ל — חתנו של הרב מטבריה ז"ל — להציב לו יד בפרסום שארית הפליטה מחידושיו, ממה שניצל אחרי טלטוליו ונדודיו בימי המלחמה, הוציא מהר"ן מבית גזויו את השיעור הזה והוא נדפס בנר "אהרון" עמ' צ"ג צ"ה.

וכשם שהיה ר' נתן מבחירי פוניבז', כך היה ממצוייני סלבודקה. בחיר בתורתו ומצויין ביראתו, חביב על רבותיו ומקובל על חבריו. כולו אומר ענווה, בשלוות דיבורו ובנועם הליכותיו, בדיבוק חברים ובעזרה לחברים.

אין פלא שבעליתו לירושלים ובהכנסו לאתחלתא של "מרכז הרב" — הוא מצא שם מיד את מקומו. היו אלה הימים שחלום "ישיבה מרכזית עולמית" הרנין לב רבים, ורעיונות על תכנית לימודים מיוחדת רחפו במערכותיה. המגמות של העמדת גדולי תורה אנשי-רוח חדורי-חזון, אשר ישאו נפשם להיות רועים נאמנים, הפעימו לבבות צעירים והצעיר הנלבב חדורי-אידיאליים התואמים את מאווי, התמסר ביתר-שאת ללימודו השקוד, בהיותו נישא על כנפי רוח, ככל הרשום ביומניו ובמכתביו מאותה התקופה.

את רחשי לבו אלה גילה ר' נתן במכתב כעבור שנתיים להוריו בליטא (בשנת תרפ"ה):

"בעלותי ירושלימה ואין לי מגמה אחרת כי אם התורה והיראה, ואז היתה ישיבת מרן בראשית התיסדותה, גמרתי אומר להסתפח בצילה. ראיתי אותה מתיסדת על בסיס נכון ומכוון לרוחי.

מרן היה אז באמריקה, כראש המשלחת ההיסטורית של ישיבות א"י ואירופה, ואנו כאן התחלנו להתעניין בכל מהלך רוחו ונפשו, קראנו את ספריו, התודענו לכל הקרובים אליו, והתמסרנו בהקשבה גמורה לכל מה שקלטה נפשנו בראות ובשמע. וככל שהתעמקנו יותר נוכחנו שאורה לנו בדרכיו, שכל דבריו הם אמונת-אומן, שהוא מאיר פנים בהלכה, דולה פנינים באגדה, וכל מבטו והשקפתו, על כל הנהגותיו ומעשיו, הם לקדושה ולנצח, במחשבות היותר אציליות ועילאיות, ונקשרנו אליו קישור נפשי, אשר גדל מיום ליום. צפיתנו היתה לחזות פניו מקרוב.

והנה באה העת וזכינו לקבל האצלת פניו. התמסרתי כולי לו, בלעתי כל אמרי פיו, השתדלתי כמה שאפשר להתחקות על כל דרכיו, למדתי בשקידה, בהתקרבות והתמסרות, חשתי שהוא נותן חיי רוחי, פותח דלתי לבי ומרוה כל נשמת. כך הרגשתי בעצמי, וגם מורי ויודעי הכירו בי את זה.

הלימוד השקוד וההנהגה הנעלה של ראשוני הישיבה, עשו רושם בתוככי ירושלים, הוציאו מוניטין לסגל החבורה הזאת. ותיקי הישוב הישן — שהתיחסו בתחילה כחשדנות לטיפוס הליטאי של בן-הישיבה הלובש קצרות וכו' — נוכחו לדעת כי לפניהם בני-תורה רציניים ביותר, יראתם קודמת לחכמתם וחכמתם מתקיימת ומתברכת במדות טובות, בדרכי נועם של פשטות וצניעות. הללו נתנו עיניהם בהם וכבר רצו לזכות ב"חתינים" מעולים לבנותיהם. אלא שהליטאים אינם ממהרים, הם ממשיכים במסורת של חו"ל (כפירושו של רבנו תם במסכת קידושין כ"ט ב, תד"ה הא לן). שקועים הם בעומקה של הלכה, נתונים הם לאפקים הרחבים אשר מרן הרב זצ"ל פותח לפניהם בשיעוריו, בשיחותיו, ועל כל אלה בעצם אישיותו.

הם גם "גילו" את הרב יעקב משה חרל"פ זצ"ל, אבן טובה מאירה באור-יקרות צנוע, מזווה של ירושלים עיר הקודש, ור' נתן התקשר מאד אליו, בהכנת שיעוריו הכלליים בישיבה ובהקשבה להדרכתו הרוחנית-הפנימית בסוד-שיח בחדר-עיונו ובלכתו לקבל שבת אתו על יד הכותל המערבי.

והרי לנו כמה קטעי-רשימות מיומנו:

כ' אדר א', פ"ז

הייתי אצל רי"מ [חרל"פ] ונהניתי מאד מהשיחה והתועלת שבה בעצמה וכן מההתקרבות וההדבקות בתלמיד חכם.

כ"ה אדר א', פ"ז

סרתי להרי"מ וסידרנו שיעור הגון ועסקתי בו עד המנחה. אחרי השיעור למדנו עד שעה שש בערך.

בעש"ק, א' דר"ח [ניסן] הייתי על יד הכותל המערבי עם הרי"מ. זה גם כן ענין שאינני רוצה לעזוב אותו [והרי כך אמר הגר"מ קליערס ז"ל, רבה של טבריא: "יהא חלקי עם מקבלי שבת עם רבי יעקב משה ליד הכותל המערבי!"].

ב

מתוך רשימות היומן הננו למדים כי גם אל הרב התקרב יותר מחבריו מוצש"ק, י"ח לחודש אדר א', פ"ז

בסעודה שלישית דיבר הרב היום על הכח העליון הכללי שבכנסת ישראל העושה אותה לחטיבה אחת, ההופך אותה לציבור שאיננו רק צירוף של פרטים, אלא

מציאות בפני עצמה, מטבע גזעו, ממקור מחצבתו, כח עליון שאינו פועל כי אם בו ולא בשום אומה אחרת. הרב האריך עוד, אלא שתפסתי רק נקודה אחת שהיתה היתר של השיחה.

ביום זה התחלתי ללמוד את טור שולחן ערוך הלכות פסח עם הב"י והב"ח ושו"ע עם המגינים בשעה מוצלחת.

אחרי מנחה פניתי להרב שיענה לנו לקופת הגמ"ח (קופת חולים) של הישיבה מכסף הנדבה של הנדבן נתן שטראוס שניתן לו על דעתו*, והרב הסביר שאין זה לעניי המקום לצרכי החג, ויענה לבני הישיבה רק עד כמה שזה נחוץ לצרכי החג. בינתיים דברתי עם הרב גם בדברי תורה.

סדר הלילה היה כרגיל בלימוד אצל הרי"מ חרל"פ. הוספנו לדבר גם על הישיבה, מה שכואב בה, וכל השיחה הכילה דברי תורה והשקפות

* כשביקר הנדבן הגדול נתן שטראוס ז"ל אצל הרב בירושלים, והתרשם מאד מאישיותו. שטראוס היה אדם משכיל, והטרידוהו כמה בעיות פילוסופיות חמורות, והוא הציג אותן בפני הרב. כדרכו, השיב לו הרב בעמקות ובהרחבה, תשובות בהירות מאירות עיניים. שטראוס היה מאד נרגש מדברי הרב, וכשגמר הרב את דבריו, קם הנדבן ונשקו.

הביקור חל לפני הפסח, ולפני שהנדבן קם להפרד מן הרב, אמר שהוא רוצה להעמיד סכום כסף לרשות הרב, בשביל הפונים אליו לעזרה בערב החג, והוא כתב מיד המחאה על סכום נכבד. וכאן קרה דבר מפתיע: הרב אשר כידוע לא ידע צורת מטבע, ומעולם לא נתן דעתו על עסקי כספים, בכל הנוגע לעצמו, הרי הפעם שהדבר נגע ישירות לצרכי העניים, כבר נהג אחרת — שם לב מיד לסכום הנקוב, והחליט בו במקום שהוא פחות מדאי, ושמיליונר כמו שטראוס ראוי שיעמיד לרשותו תרומת צדקה יותר גדולה.

הרים הרב את ההמחאה קלילות, הסתכל בה, ופנה לאורה רם-המעלה ואמר כי ברצונו לספר לו איזה סיפור. מיד נענה האורח והשיב כי ישמח מאד לשמוע את דברי הרב.

פתח הרב וסיפר: פעם יצא יורש העצר הבריטי "הפרינץ אוף ווילס", לצוד ציד ביער, והנה ברדפו אחרי חיה קטנה, ניתק מן השירה תעה בנככי היער, ולא ידע איך לצאת. בינתיים העריב היום, והוא נשאר תקוע בין העצים, עיף ורעב. אולם כשגברה החשכה, הבחין מרחוק בניצוץ של אור, והתחיל ללכת בכיוון האור. ואמנם גילה קבוצת רועים, שישבה ואכלה את ארוחת הערב הדלה שלה. ניגש אליהם הפרינץ, הציג את עצמו בפניהם, ושאל אם יכול הוא להצטרף לסעודתם הואיל והוא רעב מאד, וכמוכן אינו רוצה ארוחת חינם, ומוכן הוא לשלם תמורת הסעודה. הרועים נענו לו ברצון, האכילוהו מפיתם, השקוהו ואף הרגיעוהו, שיחזירו אותו לדרך המלך.

כשגמר הפרינץ לאכול והיה מוכן לצאת לדרך, שאל את הרועים: כמה הוא צריך לשלם להם עבור ארוחת הערב? ענה הגדול שבהם: "מאה לירות (סטרלינג)!" הפרינץ שאמנם מוכן היה לשלם להם בעין יפה, נראה לו בכל זאת הסכום כמופרז ביותר, והוא הרשה לעצמו לשאול: בעד ארוחת ערב כה דלה אתם מבקשים סכום כה גבוה? — כן אדוני, — ענה הרועה — הסכום הוא באמת גבוה, אבל לא בכל ערב מודמן לנו פרינץ!

חיך הנדבן שטראוס למשמע סיפורו של הרב, הביץ כזונתו, ועמד והכפיל את תרומתו לחג לעניי ירושלים (מועדי הראי"ה, עמ' רע"ד).

אדר ב', פ"ז

באתי לישיבה ולמדתי במשך שעה עם הרב. עסקנו בבירור הלכות בהסוגיא של לא תתגודדו, והצלחנו לעמוד על כמה נקודות מענינות.

אדר ב', פ"ז

עם בואי לישיבה עליתי אל הרב וסידרנו את השיעור, והרב נתן אח"כ שיעור ענין ב"לא תתגודדו" [עי' מה שכתב הרב בשו"ת משפט כהן סי' קכ"ה].

השבת — — — סעודה שלישית אצל הרב. הוא דיבר על תוכן השבת אצל טראל. הערב למדנו את "קל"ח פתחי חכמה" (להרמח"ל) אצל ר' דוד כהן, ורק מח גרין השתתף אתי בלימוד. אני מוצא בלימוד הזה חשיבות מרובה, ואני צטער על מה שאין עוד כוחות שיתאימו ויסקימו להשתתף בזה.

ר' נתן היה בין המעטים אשר הצליחו "לגלות" את נזיר-אלקים את הרב ר' דוד כהן ז"ל, ששתיקתו ונזירותו היו לחידה בעיני בני-ליטא השכלתניים. הוא קבע לו לימוד ב"קל"ח פתחי חכמה" של הרמח"ל ז"ל, הקשיב רב-קשב לדבריו ספורים ושם לב לפרטי הליכותיו בקודש.

בקיץ תרפ"ז, כשיצא הרב לנפוש על הר הכרמל, והנה מצא הר"ן צורך נפשי בתוב אל הרב מכתב מקיף, בו באה לידי ביטוי זיקתו העמוקה לעיונותיו-לשאיפותיו הגבוהות של הרב. ועל מכתב זה נמצאה תגובה חמה של הרב במכתב ששלח מהכרמל אל בנו-יחידו הרב ר' צבי-יהודה ז"ל:

"מאוהבנו בן ישיבתנו היקר הר"ג הירשאוויץ שליט"א קבלתי מכתב מעניין, וואיל נא להגיד לו בשמי תודה רבה על דבריו היקרים ועל קליטתו הטובה את הקדמות השרשיות שהננו רגילים לדבר אודותן בע"ה, בשיחות שונות, ועל שתמשו בהן באופן יפה והגון - יישר חילו לאורייתא."

ג

כאמור לעיל, אף ר' נתן לא הזדרז להענות להעות הנכבדות אשר הוצעו לפניו, כל כשנתן הרב עיניו בו והגיעה אליו ההצעה הנכבדה עם בתו העדינה, כאן לא היה מקום להססנות על זכות זאת, וקיבל בשמחה, ובג' סיון תפ"ח היתה השמחה מעון בית הרב, במעון בית "מרכז הרב". ומרשימה מאד ההזמנה לחתונה משטותה. בכדי למנוע זלזול בדברים שבקדושה אין פסוקים מקשטים אותה, ורק עם עיר-הקודש, עיר עוז לנו ירושלים, מתנוסס לתפארה בראש — כך מעלים את ושלמים על ראש השמחה.

זכה ר' נתן באשה יקרת-נפש צנועת-הליכות המסתפקת במועט, אשה שספגה ת כל העדינות של אמא, הרבנית הדגולה ע"ה, בת שספגה את האור הגנוז בנשמתו. דולה של אבא, מרא דארעא דישראל, ה"עבד" הנאמן "לעם קדוש על אדמת

הקודש", ונכנס ר' נתן לבית הגדול שמגדליו בו תורה, שמגדליו בו תפלה, שמגדליו בו אהבת ישראל ושחוכו רצוף אהבה לארץ ישראל. כעבור שנים הוא מעלה על הנייר שורות מעטות, תמציתיות על המאורע הנכבד הזה בחייו הפרטיים: "מעט הכנסי לקודש, לארצנו הקדושה, בכח החינוך של אבותי הגדולים, נשמתם בגנזי מרומים, זכיתי להדבק לגאון עולם נזר ישראל וביתו. ישרתי דרכי בתום, כמו שנאמר "שמר תם וראה ישר" (תהלים ל"ז, לז), וזכות התמות והישרות הם שעמדו לי לזכות לכבודה של תורה בחיתוני" (מתוך דברי הסכמתו לספר "תורת הלוי" של חתנו הרב ר' מרדכי יהודה הלוי פרום ז"ל). ומעתה דרכו ברורה לפניו — לשמש בית-קיבול לכל הטוב והיפה, לכל הנאצל והמרומם.

הישיבה גדלה ומתפתחת, וזו ישיבה של נשמה, ישיבה עם שאר-רוח, והוא ממשין ללמוד בשקידה כאחד הבחורים, משכים ומעריב בביהמ"ד כאשר היה באמנה עם חבריו מקודם.

הוא יצר אז קשר הדוק עם גיסו של הרב שישב בת"א, עם הרב ר' יוסף רבי ז"ל*, אתו ניהל מו"מ של הלכה במכתבים, ורבה היתה שמחת שני הצדדים על הקשר-העליון-דאורייתא שנמשך והתרחב. היותו שקוע בלימוד בא לידי ביטוי גם במכתבים להוריו. בכל מכתב — דבר-הלכה, חידוש שנתחדש, שאלה שנתבררה. במכתבי-תורה אלו מתגלה ר' נתן כאמודאי הצולל בביטחה בים התלמוד, וכחו יפה בגמרא ובסברא, נושא ונותן בהרחבה, בידע רב, בהבחנה דקה, ועל כל אלה — בחתירה לאמת, לאמיתה של תורה.

ד

בצילו של אילן גדול

"שרגא בטיהרא" — מול השמש בגבורתו לא ניתן להבחין באורם של נרות, ואפילו יהיו אלה נרות גדולים, על אחת כמה וכמה כשהנר עצמו מצטנע ואינו מנסה כלל להבליט את ישותו.

כך קרה הדבר להר"ן במחיצתו של הרב, כשהגיע לבית הועד לחכמים זה

* ר' יוסף רבי ז"ל היה גדול בתורה, בקי בכל תלמודא, שימש שני גדולי הדור, הגאון ר' מאיר-שמחה ז"ל והגאון ר' חיים-עוזר ז"ל, וצר היה לו המקום בת"א הקטנה על מיעוט הת"ח שבה. כשהגיע לירושלים ונכנס לישיבה הרגיש כמו דג במים, כמו דג ששמוהו בתחילה בכריכה צרה והנה הוא חוזר אל הנהר רחב-הידיים. עם כניסתו מיר סבוהו גם סבוהו בעלי-התריסין, הבחורים המצוינים, זה בא בקושייתו וזה בא בחידושו, וכל אחד משתוקק לשמוע תגובתו, ועל כל אלה לקלוט דברים חדשים מתורה שבע"פ ששמע מפי הגדולים אשר תורתם היתה שעשועיו.

שרבנים גדולים ידועי-שם עמדו שם כדחילו ורחימו. הבקי המופלא והפוסק הנחרץ הרב מטעפליק", עמד בפני הרב ביראת כבוד עמוקה. כיוצא בזה "הרב מחסלביץ" מחבר ארבעת כרכי "מבית מאיר", ו"הרב מפריילוקי" מחבר ספר "כלכלת שביעית". מדני ירושלים המעולים, כמו הרב-הפוסק הממונה על בתי המטבחים ר' אליהו אב"ד ז"ל, והשקדן העצום הרב רבי גרשון לפידות ז"ל, עמדו משתאים למראה וגדול שכל התורה כולה היתה פתוחה לפני הרב, ובכל נושא שפנו אליו היו דברים נהירים אצלו, ערוכים ושמורים, כאילו רק עכשיו למד את הסוגיא הנידונה, אילו רק עכשיו סגר את הגמרא העוסקת באותו ענין, כאילו זה עתה בירר וליבן את ההלכה באיזו שאלה סבוכה שהובאה לפניו.

באתרא של "זקוקין דנורא וביעורין דאשא", אין האברך הצנוע רגיל להתערב גם שיש לו השגות, גם כשיש לו מה להעיר. הוא מעדיף להאזין, להקשיב, לקלוט ולזכור, ורק כעבור שנים יספר, ימסור. ויודעי-חן ידעו כי כדאי תמיד לשמוע את דרשי-שיחו של ר' נתן, גם כשאינו מרים קולו, שכן המסורות שבידו מחוורות מדויקות, והוא הפתיע לא-פעם את אלה שטרם עמדו על טיבו, בבקאותיו ובעומק בנתו.

נתקיימה בו הגדרת חז"ל: עתיר כמס — זהו בעל שמועות — שיודע הלכות מימרות האמוראים ולכשיגיע עת הוראה יגלה שמועותיו" (בבא בתרא קמ"ה, ב). כאמור לעיל המשיך ר' נתן את לימודיו כרגיל, אולם כעבור כמה שנים, כשנוסף ל הבחורים מחו"ל הגיעה לישיבה קבוצת צעירים מבני הארץ, עלתה במחשבה הצעה של מתן שיעור יומי בפני צעירי הצאן.

הרי לפנינו קטע ממכתבו של הגר"י רבי ז"ל:

"י"ט טבת תר"ץ — ר' שאול-חנא קוק שיחי סיפר לי שעומד הדבר שאתה רצה שיעור לפני התלמידים הצעירים שבישיבה, ושמחתי מאד על זה, שזה דבר שזה לתרווייהו, התועלת שתצא מזה לישיבה, וגם על פי הכלל "ומתלמידי יותר כולם", שדברי תורה צריכים חיזוק וצריכים להמציא איזה כח המכריח ליצור לחדש.

אני מרגיש מאד בחסרון הזה של דבוק חברים. יש פה לומדים שאפשר לדבר מהם, אבל רק בעניינים המיוחדים של הישיבות של חו"ל, חוץ מזה אי אפשר כלל דברי עמהם".

ההצעה האמורה הגיעה לכלל מעשה, ובתקופה מסוימת ריכז ר' נתן וג-צעירים מתלמידי הישיבה, ונתן להם שיעור יומי בגמרא "על הדף", אולם ישיבה שרובה בחורים מכווגרים שלומדים "בפני-עצמם", נאותו רק בודדים מן הצעירים לבוא לשיעור יומי. הרצון להדמות לגדולים גרם להשתמטות וקשה היה לקיים את השיעור.

בימים הו"ס נהגו בישיבות ליטא שצעיר בן 16, שיודע כבר להכין דף גמרא

בעצמו, לומד כבר "פאר זיך", עומד כבר ברשות עצמו, ועל החסרון שבדבר עמד הגר"י כהנמן ז"ל, כשעלה לארץ.

כשנפגשתי אתו בשחר-עלייתו אמר לי "אני שואף להקים ישיבת-בינים בין הישיבות הקטנות לישיבות הגדולות. הרגשתי היא שהבתורים הצעירים עדיין זקוקים להדרכה בלימוד, וראוי לקיים אתם שיעור יומיומי, וזה לא קיים בישיבות החדשות בא"י (אם כי בישיבת "עץ חיים" הותיקה בירושלים נהג הדבר מימים ימימה).

חזר אפוא ר' נתן לתלמודו, להמשך דרכו בשקט ובצניעות, וכזה הכרתיו כשזכיתי לעלות לארץ בקיץ תר"ץ.

ה

נתקיים בר' נתן מקרא שכתוב: "זית רענן יפה פרי-תואר קרא ד' שמך (ירמיה י"א ט"ו) — אברך רענן, הדור במראהו והדור בלבושו הנקי, המסודר, מאיר פנים ונעים שיחה. עצם נוכחותו השרתה אורח שקט ונועם. נתקיימו בו המדות ששלחו מתם "ענותן ושפל-ברך, שייף עייל שייף נפיק, ולא מתזיק טיבותא לנפשי" (סנהדרין פ"ח, ב). והלא כך שנו לנו חכמים: "בוא וראה כמה גדולים נמוכי-רוח לפני הקב"ה, בזמן שבית המקדש קיים, אדם מקריב עולה — שזר עולה בידו וכו', אבל מי שדעתו שפלה מעלה עליו כאילו הקריב כל הקרבנות שבעולם" (סוטה ה', ב).

כחניך ותיק של ישיבות-המוסר, כמקשיב נאמן של ה"המשגיחים" שצמחו וגדלו בבית-המדרש של קעלם, קיים ר' נתן את הדרכתו של הרמב"ן באגרתו: "תתנהג תמיד לדבר כל דברך בנחת, לכל אדם בכל עת". אכן — "לכל אדם בעל עת", לאו מילתא זוטרתא היא, והוא עמד בזה.

בשנים שלאחרי פטירתו של מרן הרב זצ"ל כשנכנס בעובי הקורה של הנהלת הישיבה, והיו לפעמים מצבים שהצריכו הרמת-קול מסוימת, שחייבו הרמת מורת-רוח נמרצת, נשאר הוא מאופק בקולו השקט, בתגובותיו המדודות, וכאילו הכל מסביב מתנהל על מי-מנוחות.

מידה זאת, שהתאימה מאד לאפיו, קיבלה תגבורת מרובה מהנהגתו של מרן הרב זצ"ל שגם בימים של סערות ציבוריות היה איתן ורגוע וכולו נתון בשלוחה עילאית — "מה ראה משה? ארך-אפים ראה, אמת ראה" (סנהדרין קי"א).

זכה ר' נתן לראות את הרב משך שנים, החל מהיום-יום ב"נעלי-בית" והמשך בפגישותיו עם ראשי-עם ובמאבקיו הציבוריים, ויכול היה לעמוד מקרוב על גדולתו וגדולת הנהגתו. יכול היה להווכח עד כמה היטיב להגדירו מרן הגר"מ חרל"פ זצ"ל: "ישנם גדולים שהם בגדולתם בשעות מסוימות ואפילו בהרבה שעות ביום, אולם יש להם גם שעות של קטנות, לא כן הרב — הוא היה גדול עשרים וארבע שעות ביממה!"

זאת ראה ר' נתן מקרוב והיה לחסיד נאמן של הרב, עומד לפניו במלוא הדרת-הכבוד ומאזין לכל הגה היוצא מפיו: בחוברת "נתן תורה" — ירושלים תשל"ד — שהיא רק מקצת מרשימותיו, רואים אנו באיזו מדה קלט מ"חנותו של בשם", קלט את הדברים, ספג את רוחם ונתכשם מריחם.

דוגמא נוספת לדבר: במכתב שנכתב — ט' ניסן תרצ"ו — לר' משה סקורטובסקי ז"ל, איש פרדס-חנה, ובו דברי תמיכה והמלצה על מועמד מתאים לרבנות הקהילה. הוא נזהר שלא להוציא מפי-כתבו שום מילה של מיעוט-דמות המועמדים האחרים: "מקובלני מבית מרן אדמו"ר חמי צוקלה"ה, הכ"מ, שלא לדבר בשלילה ורק בחיוב".

בדברי-ההערכה לחוברת "נתן תורה" כותב רב-ספרא ר' שבתי דניאל (דון יחיאל) ז"ל, שלמד שנים בישיבת "מרכז הרב":

"הרב ר' נתן רענן ז"ל — תורתו והגותו היו אצורות בתוכו. בהזדמנויות של שיעוריו בסוגיות גמרא ובשיחותיו, נתגלתה בקיאותו וכן עומק עיונו. במיעוט דברים ובהבעה שקטה היה מברר דברי-הלכה ופרקי-מחשבה. מיום עלותו לארץ דבק באישיותו של הרב, האזין לדבריו ולמד אורחותיו, — בשוחחו על הרב אמר: "אצל הרב לא היו קיימים מצבי-שיגרא, שעות — קטנות, הוא היה שרוי תמיד ברמה של גדולה רוחנית".

בראש ספר "זכרון משה אליהו" (מגן) ז"ל, ירושלים תש"ג מגדיר ר' נתן את המנוח שהיה ממצוייני הישיבה "כתלמיד מקשיב אשר קיבל על עצמו ללמוד בדרך שהתוזה כ"ק מרן אדמו"ר צוק"ל לפני כל שומעי לקחו והולכי-בדרך-שיחו, לברר הלכה ולאסוקי שמעתתא לפי כל שיטת הראשונים" (כאשר מעיד עליו הקונטרס הנפלא שנשאר בעזבונו — "פסקים וביאורים בהלכות כבוד הבריות" — נדפס בו בספר).

דומה שהגדרה זו כוחה יפה ביחס לאומרה, שגם הוא היה תלמיד מקשיב וכיון את דרך לימודו בדרכי-היושר של בירור הלכה.

ביוצא בזה מאלפים הדברים אשר כתב בהסכמתו לספר "אמרות יצחק" של הרב יצחק שולזינגר ז"ל (שלמד עשר שנים רצופות בישיבה): "כ"ק מרן אדמו"ר הגאון הקדוש זיע"א, אשר ראית אור בישיבתו הקדושה והקשבת לאמרי פיו, הכיר והוקיר אותך, והרבה הרבה נתבסמת בתקופת אושר זו, בהלכה והוראה אגדה והדרכה, השפעת אורה זו תורה בעקבי הצאן על פי הרועה הנאמן מרן הרב נבג"מ, מתגלית ברשימותיך על פרשיות השבוע, הד שבהד משיחות הקודש פועם בדבריך, הנאמרים על ידך לפני קהל השומעים, השותים דבריך בצמא, דברים הנאמרים בשלהבת י"ה, מושפעים ממקור מים חיים, נובעים בעוז כ"ק מרן הגאון הקדוש צוקלה"ה, שזכית לשאוב, לרוות את צמאונוך ולהתכשם בהם, וכתלמיד מקשיב אשר לא מש מתוך האהל של תורת רבו שהנך דולה ומשקה כעת בכתב בספר "אמרות יצחק", שאתה עומד להוציא לאור, שישפיע על המעיינים בו השפעה קדושה להעלותם לדרך העולה בית אל".

פטירתו של מרן הרב זצ"ל בסוף שנת תרצ"ה, גיוס רבים מבני הישיבה למערכת ההגנה עם פרוץ מאורעות הדמים אחרי פסח תרצ"ו (שנמשכו עד תחילת מלחמת העולם השנייה) — פגעו קשות בישיבה, צמצמו את כמותה ועכבו את התפתחותה, אם כי השקדנים עמדו על משמרתה, המשיכו ללמוד בכל התנאים וקול התורה לא נדם ח"ו בבית-המדורש אשר כוננו ידי הרב ברוב מסירות.

"בתוקף עבודתי זכיתי לבקר לעיתים בבית-הרב, ע"י הקשרים האישיים שהיו לי עם חתנא-דבי-נשיאה, הרב גאון, אציל-הרוח ועדין הנפש, רבי שלום נתן רענן ז"ל, התרשמתי מאוד מהצנע ששרר בבית גדול זה, מהריהוט הדל, ומהדחקות שהורגשה בכל פינה, אבל חתנו-כבנו שמר על יקרת הבית, רוחו של רבנו זצ"ל המשיכה לרחף בתוכו, ניתן היה למשש את המשך הקדושה" (ג. בן-מנחם).

באותן השנים — וכן שנות המלחמה שלאחר כן — החליט הרב ר' צבי-יהודה ז"ל, שחובת כיבוד-אב מטילה עליו להתרכז בכל כחו בסידור משנתו של הרב — הדפסת תורתו שבכתב בהלכה, באגדה ובהנהגה. הוא הסתגר בד' אמות של הלכה, חדר למכמני אוצרות הרוח של הרב, כשהוא נתון כולו לעריכתם ולהדפסתם (כשלימינו התייצב גיסו הנמרץ הרב יהושע הוטנר שליט"א בכל מלוא יזמתו הברוכה). כל עול הטיפול בהחזקת הישיבה, נפל על כתפיו של רבי נתן, עול שהוא כבד גם בימים כתיקונם ועל אחת כמה וכמה בשנים קשות של זעזועים גדולים בארץ ובעולם.

ביום הכיפורים הראשון שלאחרי פטירת הרב, לפני תפילת-נעילה, נשא ר' נתן את דברו, ופתח בביטוי לקוח מתוך הקדמתו של הרב ל"אורות התשובה": "הנני נדחף מעצמותי הפנימית וגם דמות-דיוקנו של רבינו הכ"מ כאילו דוחפת אותי לדבר: השתוקקותו של מרן זצ"ל ליום-הכפורים היתה בלי גבול. הוא ראה תזות הכל ביום הסגולי הזה — — — כלל ישראל מתעלה ביום זה ומתקרב לעצמות הסגולה. — — — נתרומם נא בשעה זו של נעילת-שערים לכל עומק עיצומו של יום במלוא רחבות ההבנה של רבינו הכ"מ" (מתן תורה, עמ' ז'-ח').

אכן, דמות-דיוקנו של רבנו היא שעמדה לפני ר' נתן, בשעה שכתב את השורות התמציתיות דלקמן — שנכתבו באיגרת-קריאה לרבים — המלמדות כיצד ראה ר' נתן את גודל המורשת אשר עליו הוטל לשמור אותה, וצר היה לו שהמצוקות הכלכליות והכלליות מסכנות את קיומה ומקטינות את גדלותה:

"רבנו הגדול, כ"ק אדמו"ר זצלה"ה, שראה בעיניו מראש את תקומת ישראל בחבל נחלתו וקיבוץ בניה לתוכה, הקים ישיבה לפי תכונת השלמות של הגאולה, והוא קבע לימוד ישיבתו בעומק ההלכה, בבירור כל השיטות בכל כח הכשרון והשקידה. ועם זאת קבע שיעורים בדעת היהדות, על פי הספרים היסודיים בזה.

הוא גם דאג להשגחה מעולה על ההתנהגות ביחסים של בין אדם למקום ובין

אדם לחברו, וכך ביחס לציבור. כמו כן הדריך את מושפעי לצפיית ישועה, לחזון הגאולה, כי צופה היה לבית ישראל".

*

בשנות-מצוקה אלו כבר שקעתי כל כולי בעבודת החינוך של "בני-עקיבא" ובהקמת הישיבה בכפר הרואה ודאגת קיומה, ולא יכולתי לעקוב אחרי הנעשה ב"מרכז הרב". אולם כעבור שנים שקבוצת בוגרי הישיבה הגיעה ל"מרכז הרב" בראשותו של הרב יעקב כלאב ז"ל, קיבל אותם ר' נתן בזרועות פתוחות, ובמכתבו אלי מיום כ"ט בסיון תש"ט הוא כותב:

"הנני לבשרכם שענין הצעירים הבוגרים סודר בעז"ה, והננו חושבים שזה יהיה לתועלת רבה לכולנו, להגדלת תורה ולהאדרתה, וזכותו של מורנו-מאורנו נבג"מ שאנו דוגלים בשמו תעזרנו".

היה זה הגל הראשון הרענן שהגיע מכפר הרואה. כעבור כמה שנים הגיע הגל השני, הנמרץ והתוסס, אנשי שבט "איתנים", והם נתנו תנופה חזקה יותר לישיבה הותיקה, הם עמדו לימינו של ר' נתן ולימין גיסו בנו-יחידו של מרן, הרב צבי יהודה זצ"ל (אשר חזר להנהיג את הישיבה אחרי התקופה הארוכה שבה עסק בכתבי הרב וזיכה אותנו בארבעה כרכי השו"ת, שני כרכי "עולת ראייה" ושלושת כרכי "אגרות הראי"ה" וכו'). גלי בני-תורה אלה חיוקו אותם ועודדו אותם וסייעו להם לחדש פני הישיבה ולהרים קרנה בכבוד, והיא ב"ה היום כ"פורחת, עלתה ניצה, הבשילו אשכולותיה ענבים".

עם התרחבות רשת הישיבות אשר כוננו יד אלה אשר הסתופפו בצל קורת "מרכז הרב", הוסיף ר' נתן וכתב לי: "נתעוררתי על דבר טבעי — שכל הישיבות שהוקמו על ידי בני ישיבתנו הק' תתאחדנה ברוחו של מרן הרב זיע"א ובכל הדברים הנעלים הנכללים בזה, ובטח תצטרפנה אליהן עוד ישיבות במגמה המאחדת. הארכת הדיבור עם ידידנו הרב דוד סלומון שליט"א (ז"ל), ונא להתייעץ יחד ולהשיבני דבר".

ואכן זכה ר' נתן לראות בהתחדשות הישיבה ובהגשמת חזון רוחו, בכתוב ברשימותיו: "הולך וגדל דור עולה. צעירים הרואים לפניהם את דמותו של כבוד קדושת המורה, רבו של ישראל, צעירים המעורים בישוב, יקרירוח וצמאיידעת, מושפעים ומשפיעים בשקידת התורה, מאהיבים שם שמים. יודעים להעריך את הציבור. מתוך שאיפה לשלמות העם ומדינתו, ובעז"ה עתידים הם לתפוס עמדות ראשונות בחינוך, בהוראה ובמנהיגות הדור".

אם כי רוח נחת בשנותיו האחרונות מחייו הכלליים. חייו הארוגים במסכת חיי הישיבה, הנה לא זכה לרוות נחת מחייו הפרטיים בהלקח ממנו בנו-יקירו המתונן מר אברהם-יצחק ז"ל, ובסבל מחלות אשר פקדוהו. וכשנסתלקה ממנו רעיתו המסורה ע"ה נשבר רוחו בקרבו. וכעבור זמן קצר שבק חיים לכל חי. בערב שבת הגדול של שנת תשל"ב הלך לעולמו. עולם שכלו טוב, עולם שבו ייפגש עם הנשמה הזוהרת של מו"ח זצ"ל. הנשמה אשר כה דבק בה, הנשמה אשר אהב סלה.

עלהו רענן

רשימת זכרון והערכה

והיה עלהו רענן (ירמי' יט)

לא מכותבי זכרונות אני ולא בציירי עולם שחלף — חלקי, וכשאני מנסה להעלות מתוך זכרוני גרגירים אחדים לתיאור רמותו ולגלגל קצת במסכת יצירתו של רבי נתן נבג"מ, אשרטט רק קטעי-קווים של האיש, אשר זכרו עדיין מציף את לבי בגלים חמים, והוא נשאר חקוק בלבבי בצפורן שמיר, כדברי הנביא. ואם לפעמים תרעד היד מהמיית זכרונות — תשאר גם רעידתה על הגליון.

הגרעין הראשון טמון אי-שם בשדה הנוער, בשחר חי. תשע עשרה שנה על השכם ואני עולה באחד מימי הסתיו האחרונים של שנת תרצ"ג מתל-אביב לירושלים, כדי להצטרף לחובשי הספסלים בישיבה המרכזית העולמית, אשר בסמטה בין רחוב הנביאים לרחוב יפו, מול בית החולים האיטלקי לשעבר, ואחרי יומיים נגלה עלי ר' נתן בפעם הראשונה בזיוו והדרו, בדמותו האצילית. היה זה כבר בשנים האחרונות לחיי חותנו הגדול, מרן הראי"ה זצ"ל. תלמידי הישיבות היוו מעין פסיפס רב-גווני של טיפוסים, עליונים מליטא, מקורלנד, מארצות הברית ורוסיה הבולשיבית. ביניהם גם מושכים בשבט סופרים, ובעלי פרצופים ודעות, שאף אחד מהם אינו דומה לחברו — כולם הסתופפו בצילו של האילן הגדול, אור האורות, אבל נמשכו בחבלי אדם גם לדמות האצילית, המאופקת, השקולה והמתונה של חתנו הרענן והצעיר לימים, בעל המזג הטוב ונעים ההליכות.

השפעתו של ר' נתן על בני הישיבה היתה בבחינת 'כזה ראה'. הוא לא השפיע מסממני החרिפות אלא באישיותו הנאצלה. ידענו שהוא עוקב בעין פקוחה על כל תלמיד, אבל הוא ניגש לתלמידים לא בהטפת מוסר קודרת, אלא בסבר פנים יפות, בהומור קל ובאמונה בטוב שבנפש התלמיד הצעיר.

מתורתו של סבי, אבי אמי, הגאון ר' שלום פרלוב זצ"ל, איש קוידינוב, בעל "משמרת שלום" למדתי פעם פירוש נאה ומתקבל על המאמר "התורה ניתנה באש שחורה על גבי אש לבנה". עניין זה דרש, כדי לשבר את האוזן, באופן זה: תורה שכולה אש עשויה היתה לשרוף את העולם, לכן נצטרפה לה אש לבנה, שהיא אש קרה, בבחינת אש אוכלת אש... גם בישיבות ליטא ופולין היו ראשי ישיבה ומנהליה בעלי רשפי אש שלהבת-י-ה, סביבם נסערה מאיד. אך השכל לא יעשה דרכו בסופה וסערה כי אם בשוכה ונחת.

ר' נתן חניך ישיבות ליטא, כאמור, כל דיבורו שקט, סגנונו נח וניבו תמים, דוגמא של אש מתלבנת, לובן וצח. ליבונה של הלכה.

מדלג אני על אותם רגעים שהצלחתי להיות לו לאיש שיחה. הרבה דברים נשכחו מלבי, אבל היו דברים שאין השכחה יכולה לחול עליהם. מעשה שהיה זוכיתי להיות עד-ראיה להנהגת מרן הראי"ה זצ"ל, עד-ראיה יחיד. את המאורע סיפרתי אז לרבי נתן, ואין פלא שאחרי שנים רבות, אחרי שחזרתי מגולת ארצות הברית, הזכיר לי ר' נתן אותו מקרה שתמיד נשאתי אותן בזכרוני כאחד מאיי הזהב המעטים המזדמנים לאדם.

הזמן ליל שבת, תחילת חורף תרצ"ג. בחוץ ירדו גשמים עזים ורוח עזה הסעירה את העצים בחצר הישיבה. המתפללים, רובם תלמידי הישיבה, עזבו את ההיכל. אני הצעיר, שדירתי היתה אז בשכונת "נחלת אחים", הרחוקה — נשארתי, וחיכיתי להפסקת הגשם.

מרן הרב זצ"ל, שמנהגו היה לקדש על היין בשעת שבע, הסתובב בחדר הבית-דין. פעם בפעם ניגש לאיצטבת הספרים והוציא ספר. פתאום שמעתי פסיעות על המדרגות ורעש קולות הגיע לאזני. פתחתי את הדלת וראיתי עשרות אברכים מ"מאה שערים" ו"בתי אונגאריין" צובאים על הדלת. צועקים: "ברחוב המלך ג'ורג' בעל בית קפה מוזג קפה לאחר כניסת השבת. "חילול שאבעס", ילך הרב הראשי עמנו לפחות למחות. עליו להפסיק חילול שבת בעיר הקודש "ילך!" זעקו כולם כאחד. "לא ילך!" — הוא רבם של הציונים... לא ילך! ענו בקול קנטרני רם.

"מה אתם צועקים", פראים, "צאתם מדעתכם?" — נזפתי בהם. הייתי נכון למריבה ואפילו לתגרה. אבל כשסגרתי את הדלת ראיתי את מרן הרב עומד באולם הישיבה, ראשו מורכן. כנראה שמע צעקת האברכים על המדרגות. אחרי שהות-מה עזב את האולם ונכנס לחדרו הקטן.

לאחר חצי שעה שכך הגשם. ברקים ורעמים פלחו את הרקיע. רציתי ללכת. והנה שמעתי את קולו הצרוד במקצת של מרן, ששאל את הרבנית: "דומה שראיתי כאן תלמיד ישיבה? היכן הוא?" מיהרתי והתייצבתי לפני מרן הרב: "רבנו שאל עלי!" — במטותא! תתלווה עמי למסעדה ברחוב ג'ורג', לראות במה מדובר? הכצעקתה?"

"מה זה?" — הרהרתי — מעיקרא מאי סבר? קודם לא רצה ללכת ועכשיו נמלך?" עזרתי לו בלבישת מעיל על גלימת השבת, ירדנו במורד הרחוב שהיה ריק מאדם. כשהגענו לפינת רחוב שבו היתה המסעדה מצאנו את פינת האוכל סגורה על מסגר. בדרך חזרה, משהגענו לפרשת הדרכים בקצה הרחוב. ראינו ממול איש רץ נגדנו. זה היה הרב אהרן טייטלבוים, מתומכי הישיבה, ויחד עם ר' נתן ממונה על בית האוכל של תלמידי הישיבה.

"שבת שלום! — מה קרה כבוד הרב? — שאל. "שבת שלום ומבורך!" — ענה מרן הרב. הלכנו, והרב טייטלבוים עדיין תוהה ומחכה לפשר הדבר. והנה עמד מרן הרב ופנה אלי:

"מה מספר האנשים שהיו בחצר? דומה שהיו יותר ממניין?"

"וודאי יותר ממניין, הרי מלאו את כל המדרגות" — עניתי.
 "ואיך זה עלה על דעתם שאתלווה אליהם למחות נגד חילול שבת — אחז מרן הרב בידו של ר' אהרן — אילו באתי והמסעדה עדיין פתוחה — הרי מחובתי היתה להתרות כבעל המסעדה, ואם לא היה שומע לי, הרי הייתי גורם לחילול שבת בפהרסיא, כדין "בפני עשרה", אבל אני והוא — הצביע עלי — היינו רק בבחינת-עדים..."

"אבל כעת הם ישובו ויפיצו שמועה שהרב סירב למחות על חילול שבת."
 "מילא, מילא!" — הרים הרב את ידו — "כבר התרגלנו לעשות דברים בצנעא..."
 לוינו את הרב למעונו. על יד הדלת לחש הרב טייטלבוים באזני: "הנה הערב נוכחתי לדעת שהרב הוא יותר גדול מכפי שחשבנו כולנו..."
 למחרת סיפרתי את הדברים באזני ר' נתן ואחרי שלושים שנה, שנפגשתי עמו עדיין שמורים היו הדברים בלבם..

* * *

ידועה אימרת הרב על תורתו של הגאון הקדוש רבי אברהם, איש סוכצ'וב זצ"ל בעל "אבני נזר" ו"אגלי טל". בגמרא נאמר על ר' אליעזר הגדול שלא אמר דבר שלא שמע מפי רבו ואילו באבות דרבי נתן מסופר שר' אליעזר ישב ודרש דברים שלא שמעה אוזן של שום איש אחר. אמר מרן הראי"ה: 'היא-היא' ר"א שמע מפי רבו מה שלא שמעה אוזן של שום איש אחר. (עיין הרב ש"י זווין ז"ל בספרו "אישים ושיטות" עמ' 281).

אף אנו נאמר: שמעה אוזן חתנו של מרן הרב, מפי הרב, מה שלא שמעה אזנו של איש אחר. השיחות על פרשות השבוע והחגים של ר' נתן, ההגיונות מהווים לכאורה ריקמה אחידה של מחשבת הקודש של מרן הראי"ה, אולם ההטעמה וההסברה, הנופך משלו הם, של ר' נתן. והדברים השלובים במשנת הראי"ה מאירים ורעננים בבחינת "והיה עלהו רענן ועל יובל ישלח שרשיו".

לשם הדגמה רק גרעין בודד אחד בספרו הקטן של "חתנא דבי נשיאה", "נתן תורה": "מהו תוכן המיתה. ישנם בעלי השקפה שאומרים שאין זה כולל כלל מחסרונות הבריאה כיוון שכל הבריאה מורכבת מיסודות וכל המורכב מוכרח להתפרד, וזה עניין המיתה ואין זה חסרון. השקפת היהדות היא שהמיתה הנה חסרון מפני שחינו הם חיי-עד קשורים בחיי עולם וחיי עולם נטע בתוכנו. וכמו שהיה לפני החטא. אלא מפני החטא נפלנו ממדרגה זאת והוי זה חסרון בדידן, והמוות חרפה היא לנו. לזה אמר הנביא 'חרפת עמו יסיר. בלע המוות'. הויית חרפה. ומשום זה ישראל מטמא בכל דיני טומאת מת... והחסרון הזה נתן הטומאה" (עמ' נג-נד).

והשווה גם דברי ר' נתן במאמרו — הספרו על בנו ר' אברהם יצחק ז"ל, ענף רענן שנגדע מעץ החיים באבו. דברים שכתב ר' שלום נתן על השלימות: "המיתה

— העדר השלימות. וטומאתה — בטוי העדר... כל שערך חייו מעולה ומשובח
— גילוי העדרו גדול יותר. כל שערך חייו נכבד — ביטוי העדרו קשה יותר... סודה
של פרה אדומה. טהרת טומאת מת. ביטול גילוי העדר השלמות. סילוק השפעת
העדר השלמות. וביאורו של רז זה, שמור אך ורק לשלמים". (לחי רואי, עמ' צג-צד).

אכן יש בספרו הקטן של ר' שלום נתן ממחשבת הטהרה וקודש של חותנו
הגדול, ממנו דלה דלה והשקה צאן ידו, תלמידיו. שלם היה ר' שלום נתן ושלימה
משנתו וחייו מגילת-טהרה אחת, כעץ רענן על פלגי מים, אשר פריו נתן בעתו.

משהו על ר' נתן

מדי דברי בן, בהרב ר' שלום נתן רענן קוק ז"ל, הרשוני ואקראהו בפשיטות ר' נתן, כפי שקראנוהו מאז ומעולם, ללא ריבויי תוארים, כפי שהלם לו, לאפיו ולתכונתו, לטעמו ולרוחו ולנחת-רוחו.

בין ר' נתן לביני היה קשר ישן נושן, שראשיתו בדור קודם. והיה לר' נתן סיפור-מעשה לענין זה, שסיפרו לי כמה וכמה פעמים, כי היה המעשה חביב עליו, ומתוך כך סיפרו וחזר וסיפרו אף לאחרים, שחזרו וסיפרוהו לי.

וזה סיפור המעשה: ר' נתן, קודם שעלה לא"י, למד בישיבות טלז' וסלבודקא שבמדינת ליטא. שם בסלבודקא הכיר את אבא ז"ל, שאמנם כבר ישב אז בברלין, אבל היה רגיל לבוא לסלבודקא לימי אלול ולימים הנוראים. והנה, כשהיו ר' נתן וכמה מחבריו בני ישיבות ליטא בדרכם לא"י, נשתהו זמן מה בברלין. גם כפורים נשתהו שם. ולשמיעת מקרא מגילה הלכו לבית-המדרש החרדי לרבנים דברלין, מקום הוראתו והשפעתו של אבא ז"ל, אשר הקביל את פניהם בחיבה יתירה והזמינם לביתו לסעודת פורים. אבא ז"ל גם ליווה אותם לתחנת הרכבת, להמשך מסעם לא"י. וכל אותה הדרך עד לתחנת הרכבת, נשא אבא את מזוודתו של ר' נתן ולא שעה להפצרותיו לבל יטריח את עצמו וכו' — וטענתו של אבא היתה: — גם אני רוצה להיות שותף בעליה לארץ ישראל... יקר היה סיפור-המעשה הזה לר' נתן והיה מספרו וחזרו ומספרו בכל הזדמנות. אף נותרה אצלו לתמיד הכרת התודה על הקבלת-הפנים והכנסת-האורחים מצד אבא ז"ל ומצד אמא ע"ה באותה תחנה שבדרך לא"י.

ועוד סיפר לי ר' נתן על ימי ה"בראשית" שלו בא"י ועל קביעת מקומו בישיבת הרב, שהיתה אז עדיין במצב של התהוות. ישיבות בנוסח ליטא לא היו מצויות אז בארץ. האחת שהיתה מעין זה, היתה ישיבת הרב המתהווית. ומתוך כך היתה הנטיה אצל ר' נתן להצטרף לישיבה זו. ועם זאת, היה אצלו איזה עיכוב נפשי לזה. אמיתת מהותו של הרב זצ"ל לא היתה ידועה כ"כ בחוגי ישיבות ליטא דאז. ור' נתן כחניך חוגים אלה — חשש. הרב עצמו לא היה אז בארץ. היה זה בתקופת ביקורו באמריקה. אכן, ר' נתן ראה כאן את בנו של הרב ואת גדולי מקורביו של הרב — ומתוך כך הבין מדעתו מיהו הרב. והחליט סוף-סוף שהוא נשאר בישיבת הרב. וברצותו שגם חבריו שעלו עמו ישארו אתו בישיבה זו, "בחר לשון ערומים" והציע להם: נחליט בינינו שאין אנו נפרדים, אלא נשארים כולנו במקום אחד. הסכימו עמו חבריו לזה. ואז אמר להם ר' נתן: ואני החלטתי, שאני נשאר כאן. ובכן, "נאלצו" גם

חבריו להשאר עמו. הן הסכימו מראש שאינם נפרדים... כך סיפר לי פעם ר' נתן בפשטנותו החביבה ובנעימת הבדיחותא הרכה והנוחה שהיתה אפיינית לו. ובכן, הוא נשאר בישיבת הרב. ומששב הרב לביתו נעשה למקורבו, תחילה כתלמיד מקורב בלבד ואח"כ כ"חתנא דבי נשיאה". אכן, כבר בראשית ימי שהותו במחיצתו של הרב, קודם שהיה לחתנו, נתקרב אליו ר' נתן ביותר. כבר אז ראהו בחיי יום-יום ושם לב להנהגותיו וארחותיו. היכנתי זאת מתוך משהו שסיפר לי, שכרצוני למסרו כאן, בהיותו נוגע אף הוא לכבודו של אבא ז"ל. באותם ימים הופיע בירחון "ישרון" הברליני מאמרו הגדול של אבא ז"ל "על עריכת פירוש לתלמוד בבלי, צרכו ודרכו", אשר בין כל מילי דמיטב המרוכים שבו, יש גם דיון על איחוד לימוד התלמוד עם לימוד ההלכה למעשה, דהיינו רעיון ה"הלכה ברורה" של הרב, שהוא כיוון לו מדעתו, ומשראה כי הרב כבר כתב על זה, הביא במאמרו קטע גדול מתוך דברי הרב באותו ענין. הרב היה מקבל ספרים וחוברות וכתבי-עת רבים, אך מפני ריבוי טרדותיו לא היה סיפק בידו לעיין בהם הרבה והיה אך מציע בהם קצת עם קבלתם — ומניחם. יצאה מן הכלל אותה חוברת "ישרון" עם אותם דברים של אבא ז"ל. זו היתה בירי הרב ימים רבים והיה מעין וחוזר ומעין בדברי אבא שבה, בחיבה יתירה. כך סיפר לי ר' נתן. כבר אז היה מקורב כ"כ להרב, עד שהבחין בפרטי הנהגתו היום-יומית.

ובודאי שמשנעשה לחתנו של הרב, גדלה ההתקרבות יותר ויותר. אכן, הכתר הגעלה, כתר "חתנא דר' נשיאה", לא שינה מאומה כתכונתו הענותנית ובהנהגתו הפשטנית של ר' נתן.

וסח לי ריע, כי פעם אמר לו ר' נתן בגילוי לב, שלכתחילה, בראשית היותו חתן הרב, סבר כי מעמד זה מחייבו לאיזו שהיא הנהגה של "חשיבות", שלא היה רגיל בה, הוא השתדל קצת לנהוג כך — אך לא יכול היה, בחינת "לא נוסיתי באלה" — ושב להנהגתו הטבעית, כפי שהיתה קודם שעלה לאותה גדולה, הנהגה זו אשר לא סר ממנה עוד כל ימיו עמנו פה ובגללה אהבנוהו והוקרנוהו במיוחד.

יש ביטוי: "חתנו כבנו". זה נעשה למליצה נדושה. כיום, כמעט שאין "חתנו" סתם, אלא רק "חתנו כבנו..." ר' נתן לא היה רגיל להשתמש בביטוי זה ואף אחרים לא השתמשו בביטוי זה לגביו. הכל ידעו כי הוא חתנו של הרב, אך לא אמרו שהוא "חתנו כבנו". אך למעשה, הוא היה והיה כזה. חרדתו ומסירותו להרב ולכל הקשור בו, בחייו ובתר חייו בהאי עלמא, היו ראויות להטוב שבכנים. בן מסור ונאמן היה, הן לחמיו הרב והן לחמותו הרבנית הצדקנית ע"ה, לא פחות מגיסו הרב ר' צבי-יהודה בן הרב. אף ר' צבי-יהודה עצמו ודאי שהיה מודה בזה. הוא תיאר את ר' נתן בתואר "גיסי כאח לי". ואמנם, כך היה הדבר. אף זו לא היתה מליצה. מי שלא ראה את יחסי שניהם זה לזה, לא ראה אחוות-אמת מימיו. היא לא התבטאה בשום גינונים של מתיקות מלאכותית. היא היתה טבעית ואמיתית. שונים היו זה מזה בכל מהותם — אבל השלימו זה את זה והבינו זה את זה והרגישו זה את זה ודאגו זה

לזה. גילוי חיצוני לשייכותו המוחלטת של ר' נתן לבית הרב, היה גם שם-המשפחה "קוק", שהוסיף דרך-קבע לדורות לשם משפחתו "רענן". יש אומרים, שעשה זאת לפי בקשת הרב.

אכן, אותו ר' נתן, אשר קודם לכן חשש מה שחשש — נעשה כולו של הרב, נתפעל ממנו ונתדבק בו עד לביטול עצמיותו. הדבר בא לידי ביטוי אף בדבר-הלכה אחד של ר' נתן שנדפס בשילהי אחד מספרי תשובותיו של הרב, ב"משפט כהן" (עמ' שס"ז ואילך): "בבירור דין נזקי שור פסולי המוקדשין בבור". אחד מן השואלים שאל את הרב בענין זה — והירשה ר' נתן לעצמו להשיב אף הוא חלקו בנדון, ודבריו חדורים לומדות רחבה ועמוקה, בהירה ויטודית. ניכר בהם הרכוש התורני הגדול אשר רכש, הן בימי ראשיתו בישיבות ליטא והן לאחר מכן בישיבת הרב ובמחיצתו. והנה, בשילהי דבריו הוא כותב: "עד כאן מה שעלה כמצודתי בתשובת שאלתו, עד שהיו למראה עיני דברי קדשו של כ"ק מרן אדמור"ח שליט"א, וחזרתי ביי". דהיינו, לאחר שראה שהרב ענה בזה באופן אחר — ביטל את כל דבריו שלו בנדון, מפני דברי הרב. אכן, הוא מוסיף: "אלא מכיון שכ"ק שליט"א ציין לפניו שישנם בדברי דברי חפץ, גמרתי לצרפם במכתב לכת"ר כנוסחתם הראשונה, וחושבני שגם דברי יעלו לרצון לכ"ת". — ואמנם, הרב כתב בשילהי דבריו באותו ענין: "והנה חתני הרה"ג רש"נ [ר' שלום נתן] שליט"א השיב בזה באופן אחר", ומציע לשואל לראות גם את דברי ר' נתן בזה. דהיינו, הוא רואה אותם מקבילים לדבריו: הוא פירש כך ור' נתן באופן אחר, וכדאי לעיין גם בדברי ר' נתן, שהוא גם משבחם, כי "ימצא בהם דברי חפץ"...

לאמור: אל תראוהו שהוא מתבטל. יש לו משלו. ואמנם, היה לו משלו, אם כי הדבר לא בא לידי גילוי אלא במידה מועטת. לאחר פטירת הרב מילא את מקומו בהגדת שיעור המשניות בכל בוקר לאחר תפילת שחרית, ובהשמעת דברי תורה בסעודה השלישית של שבת ע"פ דרך הרב. הגיד גם שיעורי גפ"ת בישיבה. ולבו משכו גם לעולם הנסתר במקורו, ולא רק למה שמתגלה ממנו בדברי הרב. סיפר פעם, כי שאל את הגאון בעל "לשם שבו ואחלמה", היכן המפתח לחכמת הקבלה, ובעל ה"לשם" ענה לו כי המפתח נמצא בפנים... כך סיפר ר' נתן ב"חוג הראי"ה" ללימוד כתבי הרב, שהיה ממשתתפיו הקבועים, מן השואלים והמשיבים והמסבירים.

ועל כל אלה נתיחד ר' נתן — כמתואר כבר גם לעיל — בפשטנותו. אף זה הביא עמו מעולמה של היהדות התורנית דליטא, את ההבנה הפשוטה והישרה וההכרעה הפשוטה והישרה למעשה בשעת הצורך. ר' נתן היה הפשטן של בית הרב ושל ישיבת הרב. ונראה שמתוך כך יצא, כי דוקא ר' נתן — הרך והעדין והבלתי-מעשי כל כך לכאורה — היה למנהל הענינים המעשיים של בית הרב וישיבתו, המנווט בשוכה ונחת את הספינה המתנוודדת בין משברי גלים, ודוקא ובמיוחד בזמנים הקשים שעברו על הישיבה, לאחר פטירת הרב וקודם גידולה

המחודש בחומר וברוח. באותה תקופת-בינים קשה ואפורה הוטל הניווט היום-יומי על ר' נתן. הרב ר' צבי-יהודה היה שקוע אז ראשו ורובו בעריכת כתבי אביו הרב והכנתם לדפוס, וגם כשהתמסר לעניני הישיבה, התיחד בתחומי הרוח. ואילו עניני המעשה — הקטנים, אך החיוניים — היו מוטלים בעיקר על שכמו של ר' נתן, אשר נשא בסבל תוך סבלנות גדולה.

וכל זה, מלבד שאר מעשים טובים, צדקה וחסד וגמילות חסד לכל מאן דצריך, שהיה לו ר' נתן לאחיעזר ולאחיסמך. ביתו ושולחנו, לכו וכיסו, גופו ונשמתו, פתוחים היו ונתונים לכל טובל ונזקק שנזדמן לו. והכל בפשטות ובענוה אמיתית, ללא התזקת טובה לעצמו.

וזכורני: בחנוכת הבנין החדש של ישיבת הרב, כשהגר"ש גורן שליט"א נשא דברי ברכה ופתח כמקובל בדברי פנייה לנכבדי הנוכחים: "כבוד... וכבוד... וכבוד..." — אמר בין השאר בהתרגשות גדולה: "כבוד מנהל הישיבה, הצדיק ר' נתן..." וזכורה לי תדהמתו של ר' נתן, שניכרה על פניו, לשמע הדברים הללו.

ועוד זכור לי: כשטלפנתי פעם לבית הרב, להודיע על שמחת-מצוה משפחתית שלי, ניגש ר' נתן לטלפון. ובשמעו מפי מה הענין, היתה תגובתו הראשונה: "ובכן, אתה רוצה להזמין את ר' צבי-יהודה..." כמובן השיבותי לו, כי כוונתי הן לו עצמו והן לר' צבי-יהודה. אך הוא, ר' נתן עצמו, לא העלה כלל על דעתו כי המדובר גם בו...

אף "יסורי הצדיקים" לא חסרו לו. אף שכול ידע. ובשנים האחרונות אף קפצה עליו מחלתו שהחלישתו ביותר. כשנכנסתי לבקרו בביה"ח "ביקור חולים", שם אושפו בראשית תקופת המחלה, ונודע לו מפי על מטרות בואי, הופתע ואמר: "כבודו בא לבקר אותי?" — כזה היה ר' נתן.

מחלתו הפכתו לכבד תנועה ופעולה — בניגוד קיצוני למה שהיה עד אז, כפי שהיכרנוהו. גם דיבורו בזמן מחלתו היה בקושי רב.

לאחר זמן מה אמנם התאווש קצת, יצא מביה"ח ושב גם לפעילותו — אך כבר לא שב לאיתנו הראשון. ובעצם הימים ההם עוטר על-ידי העיריה בתואר "יקיר ירושלים". בקראי בעתון על הכבוד הזה שהתכבד, שמחתי ביותר כי למרות הביטול הקיצוני שביטל את עצמו — יודעים להעריכו. את רגשות שמחתי הבעתי במכתב-ברכה שכתבתי לו, בו תיניתי מקצת שבחו, כי הוא יקיר-ירושלים בלי מרכאות, וכי כבודו הוא כבוד ירושלים וכבוד התורה וכבוד בית הרב — ועוד. כשפגשתיו לאחר מכן, אמר לי — "ממכתבו נהניתי יותר מאשר מן העיטור... כבוד מיהודי משלנו..."

וזכורה לי אף שנת פטירתו של ר' נתן מזה העולם. היתה זו שנת אבל כפול ומשולש בביתו. רובה של אותה שנה הייתי אף אני בעיצומה של שנת אבל ר"ל, ומתוך כך זכורה היא לי מאד. פגישתי האחרונה עם ר' נתן, שהיתה באותה שנה, היתה ב"שבעה" על פטירת רעייתו הרבנית בתיה-מרים ע"ה. הדכאון בבית האבל

היה גדול ביותר. היחידי מבין האבלים שהתגבר קצת על הדכאון היה ר' צבי-יהודה, שהשתדל לעודד קצת את רוחות המדוכאים כאבל, על-ידי סיפורי זכרונות מענינים מן השנים שעברו. ר' נתן היה חלש ביותר. הזקנה קפצה עליו באופן פתאומי עם מחלתו האחרונה, והדבר הורגש ביותר. כשניגשתי אליו לפני הפרדי, כדי לומר את מילות הנחמה המקובלות, התאמץ ואמר לי בשארית כחותיו:

— "אני הייתי אצל אבא... ויש לי על זה סיפור..."

— בגן עדן תהא מנוחתו. —

חתנא דבי נשיאה

חתנא דבי נשיאה — מושג רווח הוא בשלשלת המשפחות המיוחסות בישראל מקדמת דנא. המשמעות המהותית והעובדתית של תואר זה הוא, שהנשיא בדורו — שר התורה בוחר כחתן לבתו אחד מבחירי התלמידים שבבית מדרשו, שעתידי להיות בדרך כלל גם ראש ישיבתו. ואמנם, בחר לו הכהן הגדול מאחיו, מרן אברהם יצחק הכהן קוק זצ"ל כחתן בתו את תלמיד ישיבתו — "מרכז הרב" — הוא הרב שלום נתן, שנודע עד סוף ימיו בעולם התורה והישיבות בפשטות בשם "ר' נתן", זכרו יגן עלינו.

שרשיו של ר' נתן ינקו מהקרקע התורנית-הלמדנית-המוסרנית של יהדות ליטא, בחבל ז'אמוט שבליטא. שם נולד לפני שבעים ושתיים שנה בעיר ואם בישראל — היא שאוולי, הידועה ברבניה הגדולים. נתן הקטן ספג מילדותו ריחות תורה ויראת שמים. על אביו, הרב אליעזר הירשוביץ ז"ל (אשר רבות בשנים שימש כשו"ב בדורם אפריקה, אך מעולם לא נותק ממכורתו) העיר הרב: "מי שרוצה לדעת איך נראה יהודי מז'אמוט לפני מאה שנה יכיר את מחותני".

ר' נתן כשאר בני גילו נערי ליטא — נדד לאסניות תורה מפורסמות. למד תחילה בישיבת פוניבז', ולאחר מכן עבר לישיבת סלובודקה. בחור הישיבה הצטיין כבר אז — כנעוריו — באותן התכונות התרומיות, שהמשיך בהן בשנים הבאות. שקדן, שקט, גומל חסדים, חבר נאמן לחבריו. סגולותיו אלה חיבבוהו על חוגי הישיבה. בן 24 היה כשעלה לארץ הקודש — בערב שבת הגדול, והשנה — שנת תרפ"ד. על ישיבת "מרכז הרב", שאך נוסדה אז, ושאליה נכנס הבחור הליטאי, עברו אז חבלי לידה והיתה נתונה במצוקה חמירת. מספר תלמידיה היה מצומצם, אך היו ביניהם "מוחת" מצויינים.

ר' נתן התקרב סמוך לעלייתו אל מרן הגרי"מ חרל"פ זצ"ל. והיה מבאי ביתו. אף היה מלווהו מדי שבת בשבתו לקבלת שבת ליד הכותל המערבי. והיה חוזר לסעוד על שולחנו. ר' נתן נודע מיד כאחד הבחורים המעולים בישיבה בהתמדתו בבקיאותו. ר' נתן העריך מהר את שיטותיו הלימודיות והרוחניות החדשות של הרב. כך, הוא החל ללמוד עם חבר בחורים תנ"ך בין מנחה לערבית בחדר מיוחד בכתלי הישיבה. הוא התחיל לשמוע גם שיעורים בקבלה מפי הרב דוד הכהן — הרב הנזיר שליט"א. היה שומע קבוע לשיחות הרב עצמו בסעודה שלישית והתרשם עמוקות מהן. ברבות הימים היה חוזר עליהן בסעודה שלישית ליד שולחנו הוא בפני אורחיו מבני הישיבה שסעדו אתו.

עברו שנים מספר, והרב השיא את בתו הצעירה בתיה מרים לר' נתן. לימים סיפר

ר' נתן מעשה אופייני לרב, שהוא גם סמלי במובן מסויים לר' נתן עצמו. בעיצומה של שמחת החתונה נעלם פתאום הרב מהאולם. רק כעבור זמן מה התברר, שאותה שעה מיהר הרב אל מקום הסעודה המיוחדת, שנערכה לאורחיו העניים, והרב יצא עמהם בריקוד.

ענוותנות שרשית

בחירתו של הרב היתה קולעת, ואולם זה שנבחר כחתנא דבי נשיאה הוא עצמו היה רחוק מכל תכסיסי התנשאות וכבוד. הוא המשיך לצעוד את פסיעותיו בחיים בענווה בצידי דרכים. ענוותנותו היתה שרשית ונבעה מעצם פנימיותו הוא דבק במידת הענווה שאין למעלה הימנה, ושהיא מהגבוהות בסולם המעלות המוליכות לקדושה, שמנה ר' פנחס בן יאיר. הוא קיים את דברי הלל הזקן: "השפלתי היא הגבהתי, והגבהתי היא השפלתי". (שמות רבא, מ"ה ה', ויקרא רבא א' ה'). ר' נתן ראה את עצמו "לא כדבר עומד לעצמו... אלא ניצוץ קטן הזורח תמיד מאור השמש בגבורתה" (מאגרתו של הרב לר' דוד כהן על מהות הענווה, אגרות הראי"ה כרך ג', אגרת תרע"ג, עמ' ד').

הרב הנזיר, שבדירתו היה מתגורר ר' נתן בבחרותו, היה מספר, שמעולם לא שמע את קולו, ובכלל לא הרגישו בנוכחותו. ר' דוד קירב מאוד את ר' נתן. ידוע הסיפור, שהם יצאו פעם אחת יחד לתור במדבר יהודה. ולנו כמדובר, שם התהלכו נביאי ישראל, הם חזרו לאחר מכן לירושלים בעזרת הערבים, שלא רק לא פגעו בהם, אלא אף התייחסו אליהם ביראת כבוד.

ר' נתן ערום היה בדרכי הענווה והיראה. כך, בשנים האחרונות חלקה עירית ירושלים כבוד לר' נתן, וצירפה אותו לחבורת יקירי ירושלים. ר' נתן שקל וקיבל את אות ההוקרה כדי שלא ייראה סירובו כעין יוהרה, אך לעומת זה היה ממעט מלהשתמש בתואר "רב", ועוד כהנה.

ר' נתן בחר בדרכו של ר' אליעזר בן ערך (אבות ב' ט"ו) "לב טוב", לב טוב ורחום היה לו, ובזמן שליכו טוב כל מידותיו ישרות ודעותיו נכונות. ונמצא שמח בחלקו ומתחבר עם הטובים ואינו חפץ אלא בדבר שיש בו תועלת" (הרמב"ם על אבות) "והוא סבלן, שאינו קצר רוח, ומתרחק ממידת הכעס ומשיב במענה רך" (רבינו יונה שם).

לב טוב זה סעד אותו גם בכיתו גם בישיבתו. הוא העמיס על עצמו דאגות המשפחה — של בית הרב — בין ביגון בין בשמחה, בין בחומר בין ברוח. הוא היה מטפל במסירות מיוחדת ברעיתו הרבנית (שנסתלקה חדשים מספר לפני פטירתו). לר' נתן עצמו כמעט שלא היו חיים פרטיים ולא דירה פרטית, שכן הדירה הפכה כמעט לרשות הרבים לבני הישיבה.

הוא העריץ את גיסו וידידו הגדול. ראש ישיבת מרכז הרב, מרן צבי יהודה הכהן קוק שליט"א. בנו של הראי"ה. היה יד ימינו בהנהגת הישיבה קיבל בהכנעה את הכרעותיו.

גומל חסדים

כמיוחד היה ר' נתן, שנתמנה ר"מ הישיבה, מתמסר לכל דאגותיו ובעיותיו של כל בחור ובחור, והיה מתאמץ בכל כוחותיו לסייע לפתרון אף הוא היה משרה רגש ביטחון עצמי בלב הבחורים. עם היותו צנוע ונחבא אל הכלים. הרי מעולם לא סירב להיענות ולהשתתף בסעודת שמחה באירוסין, בנשואין וכו'. היו נוהגים להכריז, שרשות הדיבור ניתנה לר' נתן, ותמיד כאילו בלי הכנה היה מוצא את הביטוי המתאים לאותו אירוע — בחינת מועט המחזיק את המרובה, היה זוכר חסד נעורים לחבריו בישיבות הקודמות, שהיה לומד בהן, והיה מדבר בשבחם.

כדוגמת הרב היה משתף עצמו גם בשמחת פורים של הבחורים בישיבה והיה מקבל עליו את הפיקוד על המסדר הפורימי של התלמידים. אותה שעה היה חובש את השטריימל של הרב עצמו והיה מפקד "שמאל ימין שמאל ימין". ו"החיילים" היו צועדים בשורה באולם הגדול — לשם אימונים למלחמה מעמלק מדור-דור. ולא רק לתלמידיו ולחבריו גמל חסדים. הוא היטיב אף לאנשים רבים "סתם", כולל הללו, שהיו שייכים לחוגים רחוקים, ואף מתנגדים לשיטת הרב ולישיבה. היה מתרוצץ ממשדך למשדך ומאיש לאיש והשתדל בעדם.

כוח זכרונו היה מופלא, וכך היה בקי במגילות יוחסין ובשלשלות משפחות לענפיהן. בפגישות עם ידידים היה מזכיר פרטים רבים משנים עברו שנשתכחו מהלב. זכרונו עמד לו בכך, שהיו נהירין לו גם שבילי ירושלים אף בשכונות מרוחקות. זכרונו היה נאמן אף בתשובות על שאלות, שהיו שואלים אותו על התנהגות הרב — שקירב אותו אישית — בעניינים שונים. בכלל, היה שרוי באווירה של הרב, דמותו ומשנתו, כגין כך היה מעודד נמרצות גם את מפעלנו (מכון הראי"ה) לדרישה ולהסברה של הגותו של הרב. זכרה לו ד' לטובה.

אכן "השפלתו-הגבהתו". עם כל מה שהצניע את מידותיו, ידעו על בקיאותו וגדלותו בתורה, ואף על פי שעסק עשרות בשנים בעניינים גשמיים של הנהלת הישיבה ועמוס היה למעלה ראש בהחזקתה ובצרכי תלמידיה, שרבעו עליו, מכל מקום היה מקדיש כל שעותיו הפנויות לתלמוד תורה, ואפשר, שדווקא בזמן האחרון, כשתקפה עליו מחלתו, גברה התמדתו. אף כשהיה מוטל ערש דווי בבית החולים לא הפסיק מלהתכונן — כדרכו, באופן יסודי — לשעוריו השבועיים לתלמידיו, והיה מעיין במחברותיו מלפני עשרות בשנים.

למוד יסורים כל ימי חייו היה ר' נתן. אך היו אלה ייסורי אהבה. שנשאם בגבורה עילאית. אסון גדול פקד אותו: בנו הצעיר, יניק ותכים, ר' אברהם יצחק ז"ל. שנקרא בשם סבו הנערץ, טבע בימה של בת ים ביום חמישי כ"ג באב תשי"ט.

בקובץ "לחי רואי", שהופיע בתשכ"א ע"י ישיבת "מרכז הרב", בהשתתפות מוריה ותלמידיה של הישיבה ושהוקדש לדברי הערכה והספד "על מות לבן", וכן לדברי תורה פסקי עיון והגיונות ממשנת הרב, ובפרט למבחר כתבים של הבן המנוח בן העשרים (בהלכות תפילין ובפרקי אבות ועוד), כתב בין השאר הצדיק ר' אריה

לוי'ן זצ"ל "על ההורים הגדולים, צדיקים וישרים, אשר ביום המר, אשר נודע להם האסון הנורא, קבלו גזר הדין בדומיה: "וידום אהרן", בלי להרהר אחר מידותיו של הקב"ה".

האב השכול עצמו בפתח דבר לקובץ הספיד את בנו. "לוקח ממני מחמד עיני מחמל נפשי: אב"י אב"י, אב"י בכשרון, אב"י בדעת, בני בני אברהם יצחק זצ"ל... אב"י בתורה אב"י בהנהגה כולו אומר גדולות". ר' נתן הדפיס בקובץ מסה תורתית-הגותית בשם "חוקת התורה" המוקדשת לעניין המיתה כהעדר השלמות, ולשלומתן של ישראל כסגולה לביטול המיתה בכלל (לפי משנת הרב).

ר' נתן באנינותו, עם שובו ירושלימה ממקום האסון לקבוצת הבן, לא שכח להקדים כבוד (בכניסה למונית) כבוד התורה וכבוד האדם — לבן לווייתו רבה של בת ים. אף ביום הזכרון הראשון להסתלקות הבן דרש ואמר, שאי אפשר שלא לכאוב ולספור את הבן מצד הטבע שבאדם — על כך לא ציוותה התורה, אבל צריך לקבל הייסורים באהבה, ואם אפשר בשמחה. ואמנם, גם בעת מחלתו בשנים האחרונות, ואפילו בימיו האחרונים ממש, קיבל ייסוריו באהבה ונסך ביטחון על סובביו, ובת צחוק היתה מאירה את פניו.

ר' נתן הלך לעולמו בליל שבת הגדול — מ"ח שנים בדיוק לאחר עלותו לארץ הקודש כאמור (בערב שבת הגדול), ללוויתו במוצאי שבת באו גדולי תורה, רבנים, תלמידים והמוני בית ישראל. ראשון המספידים היה גיסו הרב צבי יהודה קוק. שבין השאר פנה אליו: "טוב לך, ר' נתן, הנך חוזר לעולמך ותפגוש שם את אבא. אף אנו נוסיף: זה וזה יבקשו רחמים על בית הרב. על הישיבה הק', ועל כלל ישראל בארץ הקודש — בדור השואה ואתחלתא דגאולה.

הלך לעולמו האיש הדגול והנלכב נתן שפע של שלום שלום ואהבה ובמיוחד הוא שפע אהבת ישראל. אהבת התורה ואהבת בני התורה.

זכרו ינון בתוכנו עד שיקום לגורלו לקץ הימים הקרובים. "הוי חסיד, הוי עניו" (סוטה מח: בהספד על הלל הזקן).

התפרסם ב"הצופה".

איש ושיחותיו

הרב ר' נתן רענן, ז"ל, שהלך לעולמו לפני שלוש שנים, י' ניסן תשל"ב, מחבורת המייסדים של ישיבת מרכז-הרב וברבות הימים מנהלה וראש ישיבה בה, תורתו והגותו היו אצורות בתוכו, כשמפעם לפעם, בשיעוריו בסוגיות הגמרא ובשיחותיו בהזדמנויות שונות, ניגלו בקיאותו המגובשת ועומק עיונו. במיעוט דברים ובהכעזה שקטה היה מברר דברי-הלכה ופרקי-מחשבה.

הלמדן מעירה ליטאית, שביקש רב ומורה-הוראה בתורה וביהדות מיום עלותו לארץ דבק באישיותו של הראי"ה קוק, האזין לדבריו ולמד ארחותיו. הוא גילה בו דברי הכתוב: "כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו כי מלאך ד' צבאות הוא". הנה הרב המיוחד שמבקשים תורה מפיו ודוגמה מכל הליכותיו. הירבה לעיין בחיבוריו, שנה שיעוריו ושיחותיו ושימש אותם, בחינת גדול שימושה של תורה, שבכך מבינים גם סתרי תורתו.

בשוחחו על הרב, אמר, שאצלו לא היו קיימים מצבי-שיגרה, ימי קטנות, אלא תמיד היה שרוי ברמה של גדולה רוחנית. ובכווננו את ישיבתו ביקש לעצב תלמידי-חכמים בעלי היקף, גדולה ושלמות. ייחודה של הישיבה שחלונותיה פתוחים אל המדינה כמעמד דתי ומגמתה להיות גורם בקביעת דמותה ותחומיה. כל אחד מלומדיה המובהקים בעל צורה משלו כיתיד, בלומדות ובמידות, ובו בפרק חלק מן הציבור ופעיל בתוך הציבור. היחיד ערכו לעצמו וערכו בדרג גבוה יותר כבן לכלל-ישראל. הזדהות מליאה עם הציבור היהודי כולו, ללא ויתור על שום יהודי, מיסודי מחשבת הרב והיא שקועה בנדבכי החינוך שבמרכז-הרב. קו נוסף, שמשלים את הראשון, אין מחיצה בין קודש לחול בתחומו של הכלל. מכאן הזיקה העמוקה לכל גילויי המדינה, לבוניה ולמרחיבי גבולותיה, ללוחמיה ולנושאי דגלה. עשרות שנים שיקע ר' נתן רענן בתלמודו, למד ולימד, ודעתו נתונה לישיבה ולהתפתחותה. בימי חייו של הרב, חותנו, לא זזה ידו מתוך ידו בענייני רוח והנהגת הישיבה, ולאחר פטירתו שקד ליד הרב ר' צבי-יהודה הכהן קוק, ראש הישיבה, לטבוע מחשבת הרב ואורו בישיבה ובמאות, מאות לומדיה.

בפנקס שהניח אחריו רשם בקיצור משיחותיו בכל שבת בסעודה השלישית, שנת תרצ"ו, שנה ראשונה לפטירתו של הרב. ישיבת מרכז הרב פירסמה את רשימותיו (נתן תורה, אלה הדברים לפרשיות התורה, נמצאו כתובים בפנקסו בצירוף כמה דרשות נוספות), ובפתיחה רשם ר' יוחנן פריד, משומעי לקחו, עורך הקונטרס, לאמר: "ראינו ושמענו בכל שנותיו את ר' נתן, בגאונות התורה והענווה שלו ובשקט הפנימי שאצר באישיותו, כיצד דלה והשקה מתורת חותנו מרן דארעא דישראל. והנה, נתגלה שלא רק בתורה שבעל פה דובב היה שפתי ישינים, אלא נמצא גם פנקס ובו רשימות הדברים".

השיחה הראשונה היא לפרשת ראה וכפתיחתה נאמר: "רשמתי על פי מרן אדמו"ר שחזרתי על אלו הדברים שהרציתי לפניו, לבקשתו. בקשני וזרזני לרשום אותם, בתוספת להיות זריז ברשימותי". השיחה השנייה, לפרשת שופטים, נאמרה בשבת האחרונה לחיי הרב, והשלישית, לפרשת כי תצא, בשבעה לפטירתו. הדברים רשומים בקצרה, כנראה בעיקר לזכירה, והמעתיקים פיענחו אילו שתומות וגם הוסיפו מראי-מקומות במקרא ובחז"ל. הם לא רצו לשנות מן המקור. כמדומה, בשיכתוב מדוייק, השומר על התוכן והשתלשלותו, אלא מרחיב את הדיבור בלשון ברורה, שיחותיו היו פתוחות לחוג-מעיינים נרחב יותר. הוא מתבסס על עיקריו המחשבתיים של הרב ומסביר לפיהם מקראות ומדרשים. הרי קצת מתוכן דבריו לשבת הגדול ולחול-המועד פסח:

"וידבר ד' אל משה לאמר: צו את אהרן ואת בניו לאמר זאת תורת העולה". עד כה נאמר "ונתנו בני אהרן" וכן "והקריבו בני אהרן" ואילו בפרשה זו מדבר ד' ישר אל אהרן ובניו. צו לשון זירוז. תיכף ומיד וגם לדורות. חז"ל דורשים ל"זאת תורת העולה": מכאן העוסק בתורת העולה כאילו הקריב עולה (מגילה ל"א). זה העיקר בקרבנות, למדים מהם הוראה לדורות ובכל מה שהוא לדורות נאמר צו. הוא גם מביע צוותא, התחברות, אהבה. לפני ולפנים קובעת ועומדת הסגולה. מכאן לשבת הגדול. מצה זו שאנו אוכלים על שום שלא הספיק בצקם של אבותינו להחמיץ. הבצק נשאר במצבו הקיים ללא כל השתנות, כסגולות הקבועה בכנסת ישראל.

יש זכירת יציאת מצרים ("אני ד' אלקיכם אשר הוצאתי אתכם מארץ מצרים", פרשת יציאת בקריאת שמע); ויש סיפור יציאת מצרים ("והיו מספרים ביציאת מצרים כל אותו הלילה"). יציאת מצרים עצמה, כשלב ראשון לקבלת התורה בסיני והתעלות בלימוד תורה ובקיום מצוותיה, זכירתה עיקרה ביום, הוא זמן העבודה, "יצא אדם לפעלו", בעוד בן-זומא סבור, זכירתה גם בלילה, ככתוב: "למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חיך, ימי חיך, הימים, כל ימי חיך הלילות", ואילו סיפור יציאת מצרים הוא בלילה, כשהזמן פנוי להאזין היטב ולהגיע לידי התרוממות הנפש.

לדעת בן-זומא, לא יזכירו יציאת מצרים בימות המשיח, ככתוב: "הנה ימים באים נאום ד' ולא יאמרו עוד חי ד' אשר העלה את בני ישראל ואשר הביא את זרע בית ישראל מארץ צפונה ומכל הארצות אשר הדחתים שמה" (ירמיה, כג). ואילו לדעת חכמים, לא שתיעקר יציאת מצרים ממקומה אלא שתהא שעבוד מלכויות עיקר ויציאת מצרים טפל לו (ברכות י"ב). ההסבר הוא, יש שני סוגי התקשרות, אחד רשמי כגון אירוסין, ואחר טבעי כגון נישואין, כהבדל שהבדיל ר' יוחנן בין כלה בבית אביה לבין כלה בבית חמיה. בזמן הזה התחברות ישראל עם השם היא של אמונה, ידיעת התורה וקיום מצוות, בחינת אירוסין, ואילו לעתיד לבוא ההתחברות תהיה מליאה, טבעית, ללא כל ניתוק, בחינת "ונתתי אותה על לבם ועל

לוח לבם אכתבנה" (ירמיה, ל"א). בימים ההם, לאחר שעבוד מלכויות, יציאת מצרים תזכר רק כשלב מוקדם של הצלה משקיעה ביוון העבדות. בכך גם מוסבר החיפזון של יציאת מצרים כמעשה-הצלה דחוף, לבין הגאולה השלימה שלעתיד לבוא, שבה נאמר "כי לא בחפזון תצאו ובמנוסה לא תלכו" (ישעיה, נ"ב), הכל בהליכה מיושבת מדרגה לדרגה.

מעניין לעניין הריהו מברר דינים, מנהגים ונוסחאות לפי רעיון-הסגולה, ובסיכומו, פסח ראש-המועדים ושבת ראשית גם לפסח. לכן מדגישים לציין "שבת הגדול", זו שלפני הפסח, ללמדך, סגולת הזמן מתחלת בשבת וממנה לכל החגים שבראשם חג הפסח.

מיבנה השיחה, תוך כדי מעבר מבירור לבירור, מושחלים בחוט רעיוני אחד והמסתעף ממנו, הם בסגנון שיחות הרב קוק שהיה משוחח בסעודה השלישית.

לפי מהלך זה גם שיחות בשבת חול-המועד פסח. נקודת-המוצא היא אבתנה בין סגולה כללית של ישראל שהיא במהותם, לבין סגולה פרטית שכל אחד קונה אותה באמונה, תורה ומצוות. בכך מביא לידי מיצוי מלא את ייחודו כיהודי. הספירה ממחרת השבת, יום אחר יום, עד ליום החמישים, מתן התורה, שבו ברכת "והייתם לי סגולה מכל העמים", מציינת שלבי הארתה בכל יחיד מישראל.

מנחת העומר באה משעורים ושתי הלחם מחיטין. ההסבר הוא, לפי מורה נבוכים, השגחה פרטית היא בלעדית לאדם, בעוד בהמה וחיה השגחתן מוגבלת לעדר ולא לאחד. "אדם ובהמה תושיע ד'" (תהלים, לו), לפי חז"ל, הערומים בדעת כבני-אדם ועושים את עצמם כבהמות שאין להן ערך פרטי אלא כללי בלבד. לכן מנחת העומר שבאה בזמן יציאת מצרים, שהתגלותה לכלל-ישראל כולו, מורכבת שעורין, מאכל בהמה, ואילו שתי הלחם שבאים לזמן מתן התורה, הרכבם חטין, מאכל אדם.

מנקודת הסגולה הכללית והפרטית הוא עובר לרעיון-יסוד אחר של הרב, הוא איחוד קודש וחול. במועד מתלכדים יחד קידוש הזמן של שבת עם התרת עבודה לצורך אוכל נפש. באותו מיזוג לפי דירוגו הוא חולו של מועד. תיקון המועדות משמען העלאת חול לרמת קודש. לכן אמרו חז"ל (מכות כ"ג): כתוב "אלהי מסכה לא תעשה לך" וסמוך לו "את חג המצות תשמור" (שמות, ל"ד), לאמר לך, כל המבזה מועדות הריהו כאילו עובד עבודה זרה. היינו, המפריד הפרדה מוחלטת בין חיי-חול בישראל לבין חיי קודש בישראל, מתכחש לייחודנו הסגולי ונתפס לסטייה של עבודה זרה.

בכך מסביר מחלוקת הפרושים והצדוקים בעניין קרבן תמיד, שלדעת הפרושים בא מן הציבור, עניין שמימי כהבאת קרבנות וחיי-חול יומיומיים של ציבור יהודי ממוזגים יחד, בעוד הצדוקים היו סבורים, שהתמיד הוא של יחיד המתנדב ומביא קרבן שיש להפריד בין פולחן דתי לבין החולין היומיומי של ציבור. מגילת שיר השירים שקוראים בה בשבת חול-המועד פסח מביעה קשר הדודים בין קודשא

ברוך הוא לכנסת ישראל, והוא הדין ההפטורה בפרק העצמות היבשות של יחזקאל: "העצמות האלה כל בית ישראל המה ונתתי רוחי בהם וחיייתם". מיתה שולטת ביחיד, אין לה כל אחיזה בכלל ישראל. הוא בתחום הנצח.

בשיחתו לפני תפילת נעילה בשנת תרצ"ו, יום הכיפור הראשון בלי הרב, הוא אמר: "הנני נדחף מעצמותי הפנימית וגם דמות דיוקנו של מרן כאילו דוחפת אותי למה שאדבר כעת. השתוקקותו של הרב ליום הכיפורים היתה ללא גבול. הוא ששאף לאחדות שלימה בבריאה ובישראל ראה הזות הכול כיום הסגולי הזה, שבו אין שליטה לשטן, אבי חטא הפירוד, מפני שכולו ברום האיחוד הפנימי, יום הכיפור, מדברי רבי, אפילו בלי תשובה מכפר, מפני שכלל ישראל מתעלה בו אל סגולתו. צדיק הדור שקול כציבור ובריבור בכללותו יש מכוחו של הצדיק. נתעלה לרוחב ולעומק הבנת הזמן של מרן הרב".

באחת השיחות מובאים מדברי הרב לסיום מסכת עוקצין: "אמר ר' יהושע בן לוי, עתיד הקדוש ברוך הוא להנחיל לכל צדיק וצדיק ש"י עולמות, שנאמר: "להנחיל לאוהבי יש ואוצרותיהם אמלא" (משלי ח'). יש שותפות בקניין גשמי, שלכל שותף חצי מגוף החפץ ושעבוד לחצי של חברו. ויש שותפות בקניין רוחני, שלכל שותף שייך הכל, מפני שברוחניות יש מקום לכך, שהכול יהיה שייך לכל אחד ואחד ואין אחד מחסר מרעהו אפילו משהו. כעניין "ויאצל מן הרוח אשר עליו ויתן על שבעים איש הזקנים" (במדבר י"א) — רוח נבואה הוא צל על שבעים איש ומשה לא היה חסר. על סמך הנחה זו הסביר הרב את המאמר כולו.

השיחות שנאספו בקונטרס מקורן שותפות מליאה בין הרב לבין חתנו-כבנו, שכדין קניין רוחני לכל אחד חלק מלא ככול. הרב האציל מרוחו על מחשבותיו ודבריו, שהם ממעמקי הגותו, לפיה קונים כאן מדעותיו של הרב ודעותיו הסבריו של ר' נתן רענן בבת אחת.

נתפרסם ב"הצפה"

זכרונות על מו"ר זצ"ל

הכירותי הראשונה עם מו"ר ר' נתן זצ"ל היתה בשנות נעורי, כשביקר בכפר הרוא"ה ועברה השמועה שחתנו של הראי"ה נמצא במקומו מהרתי לראותו, וזכור לי הרושם הראשון שעשה עלי במראהו ובהתנהגותו, רושם של דמות אצילה ועדינה. התרשמות זו גברה והתחזקה ככל שהוספתי להכירו ולשהות בקירבתו. עם הכנסי ללמוד בישיבת מרכז הרב.

בשיחתו בסעודה שלישית פר' וישלח עמד ר' נתן על דברי חז"ל שפירשו את הכתוב ויותר יעקב לבדו בשני פנים, בחולין צ"א פירשו שחזר על פכים קטנים, ובמד"ר פירשו "מה הקב"ה כתוב בו ונשגב ד' לבדו, אף יעקב ויותר לבדו. וכיאר ר' נתן שאלו ואלו דברי א' חיים, ושניהם ענין אחד, כי יעקב החשיב את הכל לענין אחד, כי גם השאיפה ל"ונשגב ד' לבדו" וגם הטיפול בפכים קנים שתייהם קדושה אחת. וכמדומני ששמעתי בשם הראי"ה שגדולתו של גדול מתגלית בעיקר בעיסוקו בדברים היום-יומיים ב"פכים קטנים" דברים שאדם רגיל דש בעקביו, ואילו בעיסוק בדברים הגדולים, ברעיונות עליונים, בדבקות רוחנית, עניינים נשגבים שרבים נמשכים להם ומתלהבים לעסוק בהם, באלו אין מבחן אמיתי לגדולת האדם.

כלל זה ניתן להאמר על ר' נתן, שגם מתוך עיסוקיו היומיומיים בהנהלת הישיבה ניתן היה להכיר את גדולתו, מידותיו האצילות, עדינות נפשו ומדותיו התרומיות, וכפי שנוכחתי יותר ויותר בשנים שזכיתי להיות במחיצתו.

אולם עם כל מה שהשגנו, אנו תלמידיו מסגולת אישיותו הרי כרי הדבר שבמדת צניעותו המופלגת השכיל להסתיר את עומק מדותיו. פעמים רבות אמר לנו הרב הנזיר זצ"ל — שר' נתן גר בדירתו זמן ממושך קודם נשואיו לבת הרב, והיה ממקורביו ונאמניו — "אינכם מכירים כלל את ר' נתן". (כמדומני שכך היו דבריו של הרב הנזיר זצ"ל "אתם לא מכירים את ר' נתן").

אציין כאן שני מאורעות שהייתי מעורב בהן שמלמדות מעט על דמותו. כידוע לכל מי שזכה להכירו אף כמעט, לא היתה בו כלל מדת הקפדנות, ומעולם לא ראהו אדם כשהוא שרוי בכעס. והנה מספר ימים לאחר שנכנסתי כאברך להתגורר סמוך לישיבה הישנה, פנה אלי ר' נתן בפנים כעוסות ושאלני בטון רוגז מדוע אין אתה ורעיתך באים לבקר את הרבנית. הדברים מצביעים על גודל רגישותו לכבודה של רעיתו הרבנית, וכהדרת חז"ל "ומכבדה יותר מגופו". רגישותו המופלאה לכבודם של אחרים התגלה גם ביחס לזרים. סיפר לי הרב אביהו שורץ שליט"א ששהה שבת אחת במחיצתו של ר' נתן בחוליו כשהיה בבית תולים, והיה נוכח בשעה שאחד מהאחים בביה"ח התנהג בגסות וכשנתן לו כדורים תחב אותם בגסות לפיו, ור' נתן זצ"ל כמעט ונחנק ובקושי הצליח לכולעם אולם מיד כשבלעם

פנה לאח ואמר לו בנעימות, תודה רבה, תודה רבה. נפלאים וגדולים מעשיו. עובדה נוספת שהייתי מעורב בה ומוכיחה על היותו גברא דמריה סייעיה, והתגלגלה על ידו זכות הצלה ממכשול. כליל פסח אחד שהתפללתי תפילת ערבית של החג בישיבה הישנה, הבחנתי קודם התפילה באדם זר ושאלתיו אם יש לו מקום להתארח לסדר, וכשענה לי בשלילה הזמנתיו לביתי. אחר התפילה ניגש אלי ר' נתן ואמר לי שאדם זה אינו יהודי. כששאלתיו מנין לו ענה לי שכשאלו מה שמו אמר לו שם נכרי, וכששאלו באיזה שם הוא נקרא לעלות לתורה השיב שאינו נקרא לעלות לתורה. ידיעה זו הצילה אותי מלהכשל ביין גסך ונזהרתי שבזמן אירווחו של אדם זה לא יגע ביין. מאלף הדבר שדוקא מתוך גישתו הלבבית לכל אורח, וקבלתו את כל אדם בספר פנים יפות ובהתעניינות כנה בו, הכיר את שלפניו שלא בא לביהכנ"ס אלא לשם מחקר, וזכה להציל מעוון.

נקודה נוספת שראוי להעלותה היא התקשרותו העמוקה והאמיתית לעמלות בתורה. כידוע עסק שנים רבות בענייני הנהלת הישיבה והדבר גזל ממנו זמן רב שבא על חשבון הלימוד. אולם כשחלה וסבל סבל רב והפסיק את עבודת הניהול הבחנתי שהוא עוסק מהבקר עד הערב, כפשוטו וכמשמעו, בעיון ובהעמקה בתורה. והדבר ממחיש את דבריו הידועים של הרא"ש במס' ברכות פ"א סי' י"ג שבני אדם הרגילו תמיד לעסוק בתורה ואפילו כשיוצאין לעסקיהן וממהרים לעשות צרכיהם כדי לחזור וללמוד, ותמיד דעתם על לימודם לא חשיב הפסק לענין ברכת התורה. מדבקותו והתמדתו הבלתי פוסקים בשעה שזמנו בידו ולמרות יסוריו וחולשתו הרבים, אנו למדים את קישורו הפנימי לעמל התורה, שרעתו היתה דבוקה בתורה ד'.

אלו קצות דרכיו הרשומים בזכרוני. וגם מהם יש לעמוד על גדולתו שראויה להיות למופת לכל.

(רשם ב.ש.)

קוים לדמותו האצילית של חתנא דבי נשיאה

כשהאירה שמשו של מרן הרב זצ"ל את עולמנו, נבלע אורם של כוכבי הלכת אשר סובבוהו, ועם הסתלקותו לגנזי מרומים, החל להפציע אורם של בני החבורה הקדושה, כל אחד באורו האופיני לו, שהיה בו מהאור החוזר של נשמת מרן הרב זצ"ל. וכך זכינו אנו בני הדור שלא נפגשו עם מרן הרב זצ"ל, בחיים, ליהנות מאורו לאחר הסתלקותו.

אחד ומיוחד ביניהם היה חתנו, הגאון הרב ש.ג. רענן זצ"ל, אשר ענוותנותו וצניעותו האפילו וכיסו על גדלותו, ועד שלא התאמצו להסיר את הכיסויים והמעטה שעליו, לא ירדת לסוף גדולת נשמתו. וכך בתוך אותה חבורה עילאה — נחבא בין הכלים, ונפשו כעפר לכל היחה.

נתחיל בביתו, שהיה פתוח לכל. שלא היו לו חיים פרטיים, עם נוחיות אישית, הוא חי עם בני הישיבה. מטבחו היה נתון לרשות הרבים ממש. כל אחד נגש ונטל מן המיחם שעל האש, שהודלקה מלכתחילה לצורך הרבים. מסורת זו שמבית מרן הרב זצ"ל — אינה מנהג שניתן לחקוי ולהעתקה חיצונית. ענין זה תלוי במערכת חיים שלימה הבנויה באופן כזה, שאין פרטיות, ומי שלא ערוך לכך היה מתיסר מאד ממציאאות זו של העדר פרטיות. ביתו של ר' נתן זצ"ל מבחינה זו היה כבואה המשקפת נאמנה את ביתו של מרן הרב זצ"ל, שהיה נתון כולו לכללות, כביתו של אברהם אבינו שהיה פתוח מד' רוחותיו.

הבית היה פתוח לא רק לפני החוג הצר של בני הישיבה, אלא גם הסבלים מרח' הסולל, ועניים עוברי אורח, ידעו שביום קר וגשום אפשר להכנס לבית זה, ולקבל כוס תה חם לחמם בו את הלב, כתוספת לצדקה שניתן כמתן שכרה בצדה. כל אדם שבא כמחיצתו, היה נשאל על שמו ומשפחתו וסביבתו, כדי ליצור מיד קשר חי עמו ותמיד היה מוצא שבילים נסתרים וקשרי-קשרים משפחתיים וידידותיים, כדי לחבר אותו למסכת הידידות המוכרת, ונתן לו הרגשה של קירבה ושייכות. למרות דיבורו הכיישני והצנוע — ידע לגשת אל הזולת כדי להסיר ממנו את מחסום הזרות. כח זכרונו היה גדול מאד, ובא לידי ביטוי בזכירת פרטי פרטים וענינים רבים, והיה לו לעזר רב ביצירת קשרים הדוקים, שנארגו בעדינות רבה, מתוך של אצילות המופנית.

על אף העול הכלכלי שנטל על שכמו בהחזקת הישיבה. שמר בקפדנות על שיעורו השבועי, לפני בני הישיבה. כל אותו היום היה מסתגר בחדרו. באהלה של תורה, על מנת לצלול לעומקי הסוגיא. השיעור היה קצר בזמן — כמחצית השעה, אולם הוא היה מספיק לומר בו מה שמגידי שיעור אחרים מותחים לכמה שיעורים. הוא ניגש לשיעור בחיל ורעדה, מתוך בושה וצניעות. כביכול שאינו ראוי לשאת

דברים לפני הישיבה. מחזה זה היה חוזר על עצמו כל שבוע. וההרגל לא פעל עליו מאומה להתגבר על הכושה והצניעות. ואת השיעור עצמו אמר בשקט וכמעט בלחישה, מפני אימתא דצבורא.

שיחתו השבועית בפרשת השבוע. בסעודה השלישית, היתה כ-10 דקות. שיחתו זו הכילה עולם ומלואו, בסוד "מועט המחזיק את המרובה", כפשוטם של דברים. הדברים הקצרים שנאמרו כפתגמים, היה בהם יופי שירי, ביחד עם דברי חכמתו המרוכות והתמציתית. והשתלבו יפה עם צללי השבת באוירת סעודה שלישית בערוב היום. ניתן לעמוד על דבריו, בתלק משיחותיו, שיצאו בחוברת "נתן תורה". קיים את דברי הרמב"ם ש"בדברי תורה ובדברי חכמה יהיו דברי האדם מעטים ועניניהם מרובים" (הלכות דעות ב, ד).

מדברים בשעוריו שנאמרו בשובה ונחת, בלא צעקה ובלא אריכות לשון, ניתן היה ללמוד שיעור מאלף כיצד דברי חכמים בנחת נשמעים.

אף שכל הופעה ציבורית היתה קשה עליו, וראית כיצד הוא מתאמץ לצאת מעולמו הפנימי, אבל התפקיד חייב אותו — והוא פעל מתוך שליחות ואחריות. וכך היה גם תובע מן התלמידים, להיות מוכנים בכל ארוע, עם דברי תורה, אם זה למסיבת שבע ברכות, ברית, או כל ארוע אחר. חייב כל בן-תורה להיות מצוייד באמתחתו בדברי תורה, המתאימים למארוע, ולהיות מוכן להקרא לבמה לומר את דבריו, וכאן אין מקום לצניעות והתחמקות, אדרבא זהו קידוש ה'. שכן-תורה יודע לרומם את המארוע בדברי תורתו, וזוהי חובתו ותפקידו בעולמו.

את הידידות שהוא רחש לכל אדם היתה יכול להרגיש ולחוש, במאמציו להגיע לכל שמחה — או ח"ו לניחוס אבלים או ביקור חולים. להיות "נושא בעול עם חברו" ולהקדים שלום לכל אדם. את כל הדברים הללו היה עושה מתוך "הצנע לכת עם אל-הך", בצעדים מדודים וזהירים וראש נטוי קימעה, ומבטו מושפל למטה, כעומד בתפלה, וניכר היה מתוך הליכתו ומעשיו שאדם חכם הוא.

ידע לשמח חתן וכלה, אם בדיבורו או בריקודו. והכל נעשה בחן האופיני של ר' נתן. לאחר הסתלקותו של בנו יקירו זצ"ל, נתקצרו צעדיו. וראית בהם את עקבות צערו ואבלו. אמנם לא מנע רגליו להשתתף בשמחת הזולת, אבל דוק של עצב היה נטוי עליהם. את הכל קיבל עליו — מתוך אהבה. את יסוריו וכאביו נשא בלבו, כדברי בעל חובת הלכבות: "שהחסיד צהלתו כפניו ואבלו מבפנים". אושה קלה לא יצאה החוצה, כי לא רצה להדביק את הזולת בצער שהיה שרוי בו וכיסורים שעברו עליו. אף שהיה מקום לקיים את הכתוב: "דאגה בלב איש ישיחנה".

חזיון נפלא היה. כיצד הוא מבטל עצמו, לראש הישיבה הרב צבי יהודה זצ"ל. אף שהיו דברים מעשיים שעל פי דעתו ודרכו היה פועל אחרת, בטל את כל ישותו מתוך ענוה ויראה, ובחרדת קודש, היה מתפעל מכוחותיו של הרב צבי יהודה זצ"ל, ומעורר את התלמידים להתבונן בהם, וללמוד מהן. הדגיש את התגדולתו המתוספת — וכוחותיו הגדולים המתגלים עתה, מאז פטירתו של מרן הרב זצ"ל. את

הוראותיו והערותיו קבל מתוך כניעה שבהערצה, אף שלא תמיד היו נעימות לו. במשא הכבד של קיום הישיבה שנטל על עצמו, אף שזה גרם לו להתבטל מתורתו שלו, ראה בכך את יעוד חייו, לבסס את ביתו ומורשתו של מרן הרב זצ"ל. להכין בסיס גדול לקליטה של תלמידים רבים בישיבה, להרחיב את בית המדרש ולהוסיף ספסלים לתועלת הדור. מתוך זה נגש בשמחה לעול הבנין החדש. והצטער על כך שפעם, בעת שהישיבה היתה במצוקה, ועל סף פשיטת רגל, מכרו מחצית שטח הבנין באיזור קרית-משה, ועתה אי אפשר לבנות בנין יותר גדול, וגם הישיבה לא תוכל להתפשט יותר.

כך מתוך שאיפה וחזון של עתיד גדול פעל, אף שבמציאות היום-יומית נאבקה הישיבה על קיומה החמרי. ראה ענין גדול ב"הרחיבי מקום אהלך" על אף הקשיים. בעבודתו זו ראה עבודת קודש של כהן המשרת בבית המקדש. וכך בכל הליכותיו מחשבותיו ומעשיו, נשא מקדש זה, וממקדש זה לא יצא.

ת.ג.צ.ב.ה.

איש השלום והענווה

א. תלפו ועברו ט"ז שנים מאז הסתלק מאתנו, מורנו ורבנו הרה"ג רבי שלום-נתן רענן-קוק, ר"מ ומנהל הישיבה המרכזית העולמית ישיבת "מרכז הרב", חתנא דבי נשיאה, מייסד הישיבה, מרן הרב צוק"ל.

זכיתי להסתופף בישיבה הקדושה כעשר שנים. כאשר הובאתי אליה, ע"י ראש הישיבה, מרן הרב צבי יהודה הכהן קוק צוק"ל.

בשנים אלו, היתה לי הישיבה כבית. התקרבותי מאד אל הרב רענן זצ"ל, שהתגורר עם משפחתו בבנין הישיבה, ובמיוחד בתקופה כאשר שמשתי כמזכיר ועדת הבנין של הישיבה, במשך שלוש שנים, מאז הקמת ועדת הבנין ועד גמר האגף הראשון, שאני רואה לעצמי כזכות גדולה שנתגלגלה לידי להיות שותף לעבודתה ולהקמתה.

זכרונות רבים קשורים לאישיותו הדגולה של הרב רענן זצ"ל, מציפים ועוברים במוחי ומלווים אותי כל הימים.

הרב רענן, היה לא רק תלמיד חכם בקי בכל חדרי התורה, בנגלה ובנסתר, ומי אני הקטן, אשר ימוד ויעריך שטח זה וענף זה בקשת הרחבה של כשרונותיו המבורכים והגדולים.

אם נטלתי על עצמי להעלות על גבי הכתובים קווים לדמותו, הריני עושה זאת בדחילו ורחימו, ולמען ילמדו הדורות הבאים דמותו, ענוונתנותו, כפי שזכיתי אנכי להכירו ולהוקירו מקרוב, ולמען ילכו בדרכיו.

תכונתו המיוחדת היתה סבלנותו הרבה. עול גדול של הישיבה רכץ עליו, הצד הפיננסי. צד זה הוא הקשה ביותר. הדאגה לתקציב הישיבה, הדאגה היום יומית לקיימה מהצד הפיסי, ואחזקתה מדי יום ביומו. במשך כל השנים שהכרתיו לא ראיתיו כועס ורוגז, אל תמיד בולע הדברים ומצפין הקשיים בתוך תוכו.

עושה כל שביכלתו לעכל הבעיות הכבדות בעצמו ולא להכביד על הזולת. ראיתיו בימים מרים וקשים כאשר קופת הישיבה היתה דלה והמצוקה היתה רבה ובא מתזור חדש של תלמידים מישיבת "בני-עקיבא" בכפר הרא"ה וצריך היה לדאוג לאחזקתם ולמחסורם מחד — ולקיים את כולל האברכים מאידך. והאיש נושא בעול היסורים — כאשר בת צחוק תמיד על פניו, ולא גילית את המאבק, המעמסה הקשה והנטל הכבד הרוכץ עליו, בתקופה זו.

ראיתיו בשעותיו הקשות ביותר, כאשר קרהו האסון הגדול, בהקטף ממנו הבן היקיר אברהם יצחק ז"ל, שנקרא ע"ש הסבא הגדול, הכהן הגדול, מרן הרב צוק"ל והוא שבע סבל וצער, אולם דואג ושוקד שצערו לא יפגע כמלוא הנימה בעובדת

אחזקת הישיבה. והוא האיש, אשר לא ירים קולו לעולם — עומד בכל התקיפות לא לבטל הקפות שניות של שמחת תורה באותה שנה, כפי שהוצע ע"י רבים, לאות הזדהות עם אבלו.

האבל על הלקחו של בנו-אהובו היה אבל רבים, ואולם הרב רענן זצ"ל, עשה ככל יכלתו להפכו לאבל יחיד, שלא יביא ח"ו לרפיון ולשיתוק בפעולותיה ובעבודתה האדמיניסטרטיבית של הישיבה.

והיתה לי הזכות לשמוע ממנו זאת אין ספור פעמים. באישון לילה, כאשר נותרנו קומץ תלמידים ושקדנו על לימוד התורה והוא נכנס על בהונות רגליו ומתענין בכל הנעשה אצלנו — ואגב כך קולחת השיחה — וכאשר מגעת לנקודה כאובה זו, אמר דברים מפורשים; לא היה רוצה שהאבל הכבד יפגע בקיום הישיבה על-ידי הדכאון העמוק שאפף את כולנו.

ב. בן י"ח שנים הייתי כאשר הביאני מרן הרצ"ק זצוק"ל אל הישיבה. פגשתי בו, כאשר התקיימו בככר השבת, הפגנות נגד חילולי השבת, בצהרי יום השבת. ובאחת השבתות סמוך לר"ח אלול היה הדבר.

ויכוח קולני בין דתיים וחילוניים התנהל שם. נקלעתי אז לויכוח זה והוכחתי את החילוניים על הדברים הקשים שהשמיעו כנגד הציבור הדתי. מורנו ראש הישיבה עמד מן הצד ולא התערב — אלא שתק והאזין.

כאשר התפזרה ההפגנה קראני אליו, הזמיני לביתו ובשיחה ובלמוד כל שעות אתר הצהרים של אותה שבת, גמלה בלבי ההחלטה להמשיך לימודי בישיבה, עם סיום בית הספר התיכון. זאת לאחר לימוד של שנתיים בישיבת "בני-עקיבא" בכפר הרא"ה. "שמעתין בויכוח — חילך לאורייתא. ובודאי תמצא רבים מחבריך בישיבה" אמר מרן הרצ"ק, ומוכן מאליו שנעניתי לפנייתו, ובכך באו התלבטויות על הכוון אחר הלימודים התיכוניים, לסופן.

זוכרני את היום הראשון בישיבה, בשעת לילה מאוחרת נכנס הרב רענן זצ"ל, ניגש אלי שאל להרגשתי, והציע שאכנס לביתו לאכול ולשתות דבר מה, "בודאי אתה עייף והגוף זקוק לחיזוק" אמר.

ביישן וצעיר לימים הייתי ולא הגבתי. הרב רענן לא אמר דבר. כעבור מספר דקות בא ובידו סל פירות ומשקה ולא זו עד אשר כיליתי לאכול ולשתות. כאשר אני נבוך, אמר הרב רענן: "ביתנו-ביתך, הכנס לביתנו כאשר תמצא צורך, בכיתך אינך צריך להתכייש, תאכל כאשר תאבה נפשך".

זכורני, באחד החורפים ואנו לומדים אז בישיבה, מסכת "סנהדרין". התקשיתי בסוגית "קידוש החודש", נכנסתי אל חדרו של הרב רענן, ע"מ להתיר שאלותי. הרב רענן היה שקוע בהכנת שיעור. ראיתי על שולחנו ספרים רבים, לא רציתי להפריע, יצאתי מחדרו על-מנת למצוא אחד האברכים שיסייע בידי.

לפתע, הרב רענן היה בעקבותי, "בוא נא אל חדרי — אינך מפריע, מה קשה עליך?", והתפנה וסייע בהסבריו הבהירים, עד אשר הדברים הובנו, היטב, אחרון כן חזר אל תלמודו להכנת השיעור

בהפסקת הצהרים, הייתי נכנס מדי פעם לחנות סמוכה להציץ בעתונים, ע"מ לעמוד על בעיות השעה. באחד הימים עבר הרב רענן והתבונן בי, כאשר אנכי שקוע בקריאת העתונים. לא הבחנתי בו, ואולם בשעת לילה לאחר עמל על סוגיות "כבא בתרא", נכנסתי למטבחו של הרב רענן לחזק את הגוף בשתיה, מצאתיו שם והוא שואל על חדשות היום.

חששתי תחילה שינוזף בי על קריאת העתונים, — אם כי הדבר היה בשעת הפסקת הצהרים — אך להפתעתי הרבה השיב: "בן ישיבה אינו צריך להיות מנותק מהחיים בארצנו, עליו לדעת ככל אדם מהישוב מה מתרחש ומה נעשה כאן", ואם הדבר נעשה בהפסקת הצהרים, אדרבה ואדרבה.

בתקופה מסויימת, כאשר גברה פעילות המסיון בקרב עולים חדשים בירושלים, פנה אלי ראש הישיבה מרן הרצ"ק זצוק"ל, להכנס לפעילות ולסייע כנגד המסיונרים, שהוא ראה בהם אסון גדול לעם ישראל, בבחינת "להעבירם מחוקי רצונך".

המאבק היה קשה. היה עלינו למצוא המסיונרים והמשפחות הנשלטות על-ידם. לא אחת גבר אצלנו היאוש בראותנו עד כמה הצליחו המסיונרים לחדור אל משפחות העוני ולהדיחם מתורה ומצוות, בבחינת "ואת ערום ועריה".

הרב רענן זצ"ל שהיה בסוד הענינים, תמיד עודד, תמיד חיזק, תמיד המריץ, והיה עזר כנגדו לראש הישיבה, בנושא זה כבנושאים אחרים "לא עליך המלאכה לגמור, ואי אתה בן-חורין להבטל הימנה", היה אומר.

כל פרט ופרט זכה להתענינותו, לעצתו ולתושיתו. והיתה אצלו שמחה אמיתית, כאשר נודע לו שעוד משפחה ועוד משפחה הוסרה מכבלי המסיונרים.

ג. בקומת הקרקע בבנין הישיבה, התגורר יהודי ישיש וערירי, במשך שנים רבות. באחד הימים חש ברע והרופא שהוזעק אליו ע"י השכנים, מסר כי שעותיו ספורות. השעה היתה סמוך לחצות הלילה. היינו מספר תלמידים ששקדנו על לימודינו. הרב רענן זצ"ל ניגש אלינו ואמר: "אמנם אתם צעירים לימים ופונה אני בבקשה קשה אליכם, אנא רדו אל דירת הישיש אשר נתון במצב גסיסה, שבו ליד מטתו, התפללו בעבורו, אולי יחוס האלקים, אולי ירחם".

ישכנו עד אור הבוקר, קראנו פרקי תהילים, כאשר האיר השחר עלתה נשמתו של הזקן בטהרה השמימה, כאשר כולנו קוראים "שמע ישראל".

לאחר שהתפללנו תפילת שחרית, הלכנו לישון קמעה. כאשר חזרנו בשעות אחר הצהרים ללימודנו, בא לקראתנו הרב רענן זצ"ל ואמר "קימתם במלואו את הפסוק שאמר יעקב אבינו לבנו ליוסף, "ועשית עמדי חסד ואמת וגו'".

עשיתם הלילה חסד של אמת עם השכן למטה, ואני מלא סיפוק. ואשרי שיש לי למידיים כאלה."

בבנין הישיבה, היה מסתופף רב גדול בתורה, צרירי, ללא קורת גג. בשעות היום הלומד במספר ישיבות בעיר ובלילה היה בא לישון באחד הפרוזדורים בישיבה. לא אחת, היה הרב רענן זצ"ל, דואג לו לאוכל חם, מגיש לו כוס תה, מביא לו לבושים ושמיכות ושח עמו בש"ס ובפוסקים.

"כל אחד וגורלו" אמר הרב רענן, "אולם אנו מצווים עד כמה שביכולתנו, לסייע קיים את הפסוק "וחי אחיך עמך".

יום העצמאות ויום ירושלים היו אצל רענן זצ"ל ימי חג ככל חגי ישראל. הרב רענן היה איש צנוע בלבשו. באחד מימי העצמאות הראשונים של המדינה, שעות אחר הצהרים היה שקוע בתלמודו. נכנסתי אליו לשאול דבר מה בסוגיה שה במסכת "כתובות". שוחחנו ארוכות, הזמן חלף ולא הרגשנו כמעט שהערב דד.

לפתע הסתכל הרב רענן בשעונו ואמר: "אנו זכינו לתקוה גדולה של אתחלתא אולה. גדולי תורה ואדירי בשן רבים, לא זכו למה שאנו הקטנים זכינו — מדינת וראל. ולא זו בלבד אלא לגור בירושלים עיר הקודש.

צריך להזדרז ולהתלבש בגדי חג, לכבוד ליל התקדש יום העצמאות". ואכן ניגש ריזות והופיע בבגדי השבת שלו לתפילת ערבית, ע"מ להביע אמונתו והשקפתו מהות החג.

קשר נפשי מיוחד היה לי עם הרב רענן זצ"ל, בתקופת מלאכת הקמת בנין שיבה — האגף הראשון של הבנין.

ביום מן הימים בחודש תמוז, נקראתי אל מרן ראש הישיבה הרצי"ק זצוק"ל, מדרגות בלימוד" אמר, "ועליך להתייצב לעבודת הקודש של הקמת בנין חדש שיבה, שתקום בקרית משה. אמנס קשה עלי העברה מרחוב הרב קוק לקרית משה, אבל מצוקת הבנין דורשת זאת. תפקידך יהיה מזכיר ועדת הבנין".

הוקמה ועדת בנין בנשיאות השר משה חיים שפירא זצ"ל, ר' דניאל סירקיס ז"ל זר, ר' משה קליינר יבדל לחיים ארוכים, גזבר. הרב רענן זצ"ל ומזכירי הישיבה ר' מעון קליין ור' שבתאי שמואלי חברי ההנהלה, ואנכי הקטן מזכיר ועדת הבנין.

זה היה הגרעין הראשוני, שהחל בגיוס משאבים להקמת הבנין. תפקידי היה כזו מלאכת גיוס הכספים, לפי הכוונת ועדת הבנין בכל חלקי הארץ.

במשך שלוש שנים נשאתי בעול קשה וכבד זה, מתוך אהבה וראית הזכות בתגלגלה לידי על ידי הקב"ה, להיות שותף במלאכת קודש זו.

בשנים אלה, הכרתי, הכר היטב את אישיותו, אצילותו, סבלנותו, סובלנותו, מותו היקרה של הרב רענן זצ"ל.

אין צורך לפרט בעיות מימון ופרטי פרטים, בהקמת בנין בסדר גודל כזה, העומד

לקום בקרית משה, בשטח אותו רכש עוד בזמנו מרן הרב זצוק"ל. לא אחת הנך עומד בפני מצבים קשים, בעיות קשות, כאשר אתה מכתת רגליך, מעיר לעיר, מכפר לכפר, מנדיב לנדיב, על-מנת לגייס המשאבים להקמת הבית. לא אחת אתה נוחל הצלחות ואולם לא פעם אתה נוחל אכזבות מרות. מפעם לפעם יש לך צורך נפשי להתחלק עם איש קרוב אליך בכל אלה.

מצאתי בהרב רענן זצ"ל איש זה. כאשר חזרתי מנסיעותי הרבות בארץ לירושלים, תמיד נכנס הייתי אליו ומספר לו על ההתקדמות וגם על האכזבות. כאשר הרב רענן זצ"ל היה מתבקש לסייע במלאכת גיוס הכספים, עשה זאת באהבה ושמחה, ואף אם הוא עצמו היה נוחל אכזבות מנדיבים שהבטיחו השתתפותם ולא קיימום, היה תמיד חיוך שפוך על פניו, ואמר לי פעמים רבות: "נאמר בתלמוד "חביבה ארץ ישראל שנקנית ביסוריך", אנו עוסקים עתה בבנין הישיבה בארצנו הקדושה ובמיוחד בירושלים עיר הקודש וחביבין יסורים אלה" באחת משיבות ועדת הבנין, עלתה הצעה לקרוא חדר על שם דוד רזיאל ז"ל, ולהנציח בכך את מי שהיה מפקדו הראשון של הארגון הצבאי הלאומי, ותלמיד הישיבה בעבר.

הוסכם, שנפגש עם מר מנחם בגין, או ראש תנועת החרות ולאחר מכן ראש ממשלת ישראל. היתה לי הזכות ליזום את הפגישה, להלוות אל הרב רענן זצ"ל, ולנסוע אל מר מנחם בגין שיבדל לחיים ארוכים, לביתו בתל-אביב. הרב רענן אמר לי: "בקשה אחת לי אליך, השתדל גא כי נסיעה זו תהא עד כמה שניתן ללא הוצאות מיותרות, עלינו לחסוך כל פרוטה, למען הקמת הבנין". וכך נסענו באוטובוסים לבית מר בגין, הלוך וחזור. בטרם היציאה כאשר טענתי לעומת הרב רענן זצ"ל כי אין זה מכבודו לנסוע באוטובוסים אלא במונית, ולו במונית שרות, השיב באימרה: "והצנע לכת עם אלוקיך". "אינני מבקש כבוד ואף פעם לא רדפתי אחר הכבוד".

לגולם לא אשכח פגישת הרב רענן זצ"ל עם מר בגין, שהיה באותו יום חולה. מר בגין קם לכבודו של הרב רענן ממטת חוליו ורצה לשבת ליד השולחן, אולם הרב רענן זצ"ל הפציר בו להשאר במיטה ולשוחח כשמר בגין שכוב במיטתו, אולם מר בגין התפשר לבסוף וישב על המיטה וכך התנהלה השיחה. השיחה נמשכה מספר שעות, כאשר הרב רענן זצ"ל ומר בגין מעלים זכרונות על מרן הרב זצוק"ל ותקופת כהונתו כרבה הראשי הראשון של ארץ-ישראל, על בנו יחידו — מרן הגרצ"ק זצוק"ל ועל דוד רזיאל ז"ל, מפקד האצ"ל.

מר בגין סיים שיחתו במשפט: "אם כבוד הרב, הטריח עצמו לבוא אלי, ולזכרו הקדוש של דוד רזיאל ז"ל, הרי שעל אף מצבה הכספי הקשה של תנועתנו, נרים באהבה תרומה נכבדה, למען הנצחת זכרו של דוד רזיאל ז"ל". ואכן מר בגין עשכה כל שביכלתו על מנת שהתרומה תגיע אל יעודה.

זוכרני, כי חזרנו הביתה לירושלים, כאשר הרב רענן זצ"ל היה עייף וסחוט

ההנסיעה ומהשיתות, אולם כאשר לויתיו לכיתו, אמר: "אם כי עבר עלינו יום קשה, אם זה הוא יום גדול בהקמת הבנין".

זכינו לשני דברים, להנצחת זכר דוד רזיאל ז"ל ולגיוס משאבים להקמת הבנין "ש מרן הרב זצוק"ל.

הוא היה האיש, אשר בתורה, בחכמה, בעצה ובתושיה יישר האכזבות, כאשר סתייע בפסוק "והיה העקוב למישור והרכסים לבקעה".

סיפר לי על קשייו האישיים בחבלי ישובו בארץ, בהקמת הישיבה ע"י מרן הרב זצוק"ל, על נפתוליה, ותמיד היה אומר: "יעקב אבינו זכה וראה בטוב הארץ, רק תוך מה שעבר. לא בחינם נקרא יעקב אבינו — ישראל, כי שרית עם אלוקים אנשים ותוכל. וכן יוסף הצדיק, מבלי כל הצער שעבר תחילה, לא יכול היה אחר כך להושיע את ישראל כמושל מצרים".

דבריו תזקוני ועודדוני להמשיך בפעלי, עד שזכינו כולנו בחסדי הי"ת, לחנוך את האגף הראשון של בנין הישיבה ולהעבירה מהבנין הישן שברח' הרב קוק לשכונת רית משה.

כאן המקום להזכיר לטובה את רעייתו המנוחה, הרבנית בתיה רענן-קוק ע"ה, שהיתה עזר כנגד בעלה הרב שלום-נתן רענן קוק זצוק"ל.

כאשר נסתיימה מלאכת הקמת האגף הראשון של בנין הישיבה ועברתי לעבוד משרד החינוך והתרבות, זקוק הייתי להמלצה על שנות לימודי בישיבה.

כאשר נודע הדבר, ע"י מזכירי הישיבה לרב רענן זצ"ל, אמר: "המלצה זו אכתוב עצמי, שכן, שום הון שבעולם, לא נוכל להחזיר לך, בגין מלאכת הקודש שעשית, ברצוני לבטא בכך את אשר אנו חשים כלבנו כלפיך".

ואכן היה הרב רענן זצ"ל איש השלום, אוהב שלום ורודף שלום אוהב את בריות ומקרבן לתורה. איש שנתן, כל כולו לזולת.

זכרו לא יסוף, מתוכנו כל הימים.

תהא נשמתו הגדולה והטהורה, צרורה בצרור החיים עם כל צדיקי עולם, אמן.

זכרונות על הרב רבי שלום נתן רענן קוק זצ"ל

אין לעזוב את בית הרב!

מספר ר' מיכאל סלונימסקי נ"י מהדיירים הצעירים בחצר הישיבה במלחמת השחרור: משפחת הרב רענן היתה גרה בקומה השניה, בבית הרב. למרות שבימי המלחמה נפלו הפגזים בסביבת בית הרב לא הסכים ר' נתן להענות לבקשת הדיירים בקומת קרקע להתגורר שם ולעזוב את ביתו, כדי לצמצם את הסיכון של פגיעה ע"י הפצצות.

יום אחד נהרגה אשתו של מוכר העתונים בחצר — ובתו נפצעה. שוב דרשו בני החצר מהרב לרדת ולדור באחת הדירות שהיתה מקופת שקי חול. הפעם הסכים ר' נתן ובתו צפורה והבנים ר' שלמה זלמן ואברהם יצחק נתקבלו לדירת מש' סלונימסקי. שם היה מקום פנוי כיון שאבי המשפחה והבנים ר' אפרים ור' אריה שרתו בחזית.

אך ר' נתן טרם הסכים לרדת בעצמו עם הרכנית בתיה-מרים ולעזוב את בית הרב, רק כאשר נמשכו ההפגזות וגם חצר ביתו של דר' טיכו נפגעה, ירדו הרב רענן והרכנית — עד עבור זעם.

רצ"י — מלאך אלוקים!

לקראת תשט"ו הגיע ל"מרכז הרב" קבוצה גדולה, כמנין חברים, בוגרי ישיבות תיכוניות ותיכונים, והרב נתן רענן-קוק זצ"ל עשה הכל כדי להקל על קליטתנו הגשמית והרוחנית.

למסיבת חנוכה שהוכנה בפנימיה שלנו כמלון לבנון (היום "משכית"); כמעט מול הישיבה, הוזמן גם ראש הישיבה, מרן רצ"י הכהן קוק זצ"ל אך הוא נתעכב מלבוא. הרב רענן ניצל העדרו באומרו: "דעו לכם, כי מלאך אלוקים מתהלך כאן בתוכנו". מאז ידענו שעלינו להתיחס לרצ"י כמו שמתחסים למלאכים ממש.

"בלי חובות..."

עשרות שנים היה הרב רענן מנהל הישיבה, והיו אלו שנים קשות, שנות מלחמה וצנע כאשר היה צריך לתמרן קשה כדי לדאוג לצרכים הכספיים. פעמים רבות זכיתי להתלוות לרב בדרכו ברחובות ירושלים. באחת ההזדמנויות אמר לי: "כמה נעים ללכת ברחוב, ליד החנויות, המשרדים והמוסדות, בלי שמעיקים עלי עכשיו חובות..."

היה זה ביטוי מעומק הלב ממי שנשא שנים רבות בעול הכספי של הישיבה, שנות צנע ומעוטות הכנסות, כאשר נדרשה הישיבה מחדש לקלוט עשרות הפונים, ואמנם פתחה את שעריה לכל דורש. כאשר השתפר המצב, הודה לה' מעומק נשמתו, כי הוקל עליו ויכול ללכת בעיר ללא תחושה של חובות.

נשיקת המזווה

בקיץ תשי"ט התארחתה מש' הרב רענן בכיתו של גיסו, ר' ישראל רבינוביץ תאומים ז"ל, על חוף הים בבת ים. בטו באב ביקר הרב רענן עם בניו בבית אבי, כביטוי ל ידידות הרבה שרכש לאבי נ"י, ולימד אותנו סוף מסכת תענית — "לא היו ימים טובים לישראל כט"ו באב" ... אך הימים הטובים לא ארכו, ובכ"ג אב ירד בנו אברהם יצחק ז"ל לים, ולא חזר. עברו ימים עם ספק גורא, כי לא נודע מה קרה. המשפחה חיפשה בחוף הים, תושבי בת ים סייעו, המשטרה חיפשה, ורק בערב שבת נתגלתה גופתו. במהירות הוכן הכל להעבירו במוצש"ק לירושלים. הרב אליעזר האגר שליט"א, מתלמידי מרכז הרב הותיקים, אשר היה בין ראשי הצבור בבת ים, הזמין את המשפחה להתארח אצלו באותה שבת. כאשר באתי במוצש"ש כדי להתלוות למשפחה בדרכה לים, התעכב ר' נתן ליד שער ביתו של הרב האגר, עד שמצא את המזווה ונישק אותה. התפעלתי אז מאד מאותה נשיקת מזווה כי ידעתי את הכאב הגדול של ר' נתן בעוזבו את בת ים בלי בנו האהוב והמוכשר. למרות הכאב העמוק לא שכח לנשק את המזווה בעת יציאתו...

תהיה תועלת מהישיבה לצעירים !

כשיסדנו את הישיבה לצעירים ביקש מרן רצ"י זצ"ל מגיסו, הרב רענן זצ"ל, שישמש כיושב ראש האגודה העותומאנית. כך היה הרב רענן מעורה כל ימיו בפעילות הישיבה. אף קיבל על עצמו לשלם את משכורות המורים, וגם קיים זאת בצורה מכובדת בשנים הראשונות, עד שנתחזקה התשתית הכלכלית של ישיבתנו. לפעמים ביקש הסבר על הסכומים שהופיעו מדי חודש בחודשו ברשימה של משכורות המורים, ותמיד קיבל ברצון טוב את ההסברים, תמיד נתן אמון מלא בהנהלת הישיבה. פעם אמר לי: לא רק שתהיה תועלת מהישיבה מגידול הנערים, אלא יש כאן גם תועלת עבור האברכים בישיבה הגדולה שבחלקם יכולים להתפרנס מההוראה, ולרכוש בינתיים נסיון הוראה. ואמנם לימדו בה, חוץ מהצוות הקבוע, גם אברכים חשובים כמו הרב ליאור, הרב שלמה אבינר, הרב יצחק שילת, הרב דב ביגון, הרב חיים כץ, הרב משה גנץ ורבים אחרים שאמנם נעזרו בנסיון ההוראה לתפקידיהם החשובים בעתיד.

לדבר חי — יש בעיות !

אחד הרגעים הקשים בשבילי היה לגלות פעם לרב רענן מחדל רציני מצד הנהלת הישיבה לצעירים. וזה היה הענין: מספר תלמידים החליטו אחרי מלחמת ששת

הימים לצאת בלילה למדבר יהודה ומשם לרדת בדרך — לא דרך לכיון יריחו. אך בגלל החום הבלתי צפוי כלו-תמו הכחות, ורק בזכות אחד מהם ניצלו. היה זה יצחק שמעון, אח"כ ממיסדי מבוא חורון, שירד והביא מיכל מים לחבריו שעמדו על סף התעלפות. הדברים הגיעו לכירור במשטרה ומשם הגיעו לעיתון הצפה. כשראיתי את הכתבה מהרתי לבית הרב ע"מ שהדווח שלי יקדים לקריאת הרב את העיתון. כששמע הסיפור חיך ואמר: רק לדבר חי יש בעיות. ועוד עליך לדעת, כי גם לי בצעירותי קרה כעין זה. יצאתי עם ר' דוד זצ"ל הנזיר ועוד חבר למדבר יהודה, טעינו בדרך ואפסו כחותינו. רק בדרך נס ניצלנו ע"י בדואי שמצא אותנו וסייע לנו לחזור לישוב. ועיין "נזיר אחיו", חלק א עמ' ק.

מילים אישיות

בשיטת עבודתו של הרב רענן בלטה הצניעות, ההתרחקות מכל פרסום יתר. מאד שקד על טיפוח יחסים אישיים עם כל אלו שאתם עמד בקשר. בדרך כלל נהג להכניס את מי שעמד אתו בקשרים לחדר הקטן שהיה בצד ימין מהכניסה, ושם סיכם בשלוח הנושאים שדרשו טיפול. אופיני היה שעל הקבלות נהג לצרף עוד כמה מילים בכתב ידו, בנוסף לתקתוק של מזכירי הישיבה המסוויים הרב ר' שמעון קליין ור' שבתאי שמואלי שליט"א. ע"י התוספת של מילים בכתב ידו ביטא את יחסו האישי לתורם, ובדרך כלל ידעו להעריך זאת על ידי ששלחו אחרי זמן קצר תרומה נוספת.

תמיד לרשות התלמידים — למעט יום ראשון

תמיד היה פנוי לכל פניה, למתן עצה, לבירור הלכה, פשט הסוגיה, ובמיוחד — בענין בירור מנהג. הרב רענן היה מומחה גדול בחילוקים שונים במנהגים, בברכות, בתפילה, ובכלל — במנהגי ירושלים.

אך יום אחד בשבוע ביקש שלא להטרידו. היה זה ביום ראשון, כי ביום ראשון נהג להכין את שעורו לכלל בני הישיבה באולם הגדול שהיה נותן לפני תפילת מעריב. רק ביום זה ביקש שלא לפנות אליו בדברים שהיו טובלים דחיה למחרת. משמע, כי בשאר הימים היה תמיד מוכן להתייחס לכל פניה ובקשה.

העיקר שבונים את ירושלים!

פעם נתלויתי אליו כשהלך בקרית משה מבנין הישיבה לדירת בנו, הרב שלמה זלמן שליט"א. ידעתי שבאותם ימים התחילו לבנות בחזית הבנין שבו היתה דירתו של בנו, והבניה היתה עלולה לסתום את האפשרות לצפות מהדירה על הנוף היפה. הערתי על כך בעת הליכתנו, ואז אמר לי בחיוך: "איך דבר, העיקר שבונים את ירושלים".

סיוע בהורדת עגלת תינוק

בתשכ"ה באה פעם ועיתי שתחי' לבקר את הרבנית בתיה מרים רענן קוק ע"ה בבנין הישן. כשעמדה לצאת עם עגלת התינוק, נתלזה אליה הרב רענן. כשהגיעו למדרגות שמוליכות לחצר ואשתי התכוונה לרדת עם העגלה, הציע הרב את עזרתו, למרות חולשתו הרבה, שאפיינה את הזמן שלפני מחלתו. כשרעיתי סרבה, לא ויתר, ובתוקף דרש לסייע. וכך היה שביחד הורידו את בתי הבכורה בתוך עגלתה עד למטה.

תפילת ר' אריה זצ"ל

כאשר חלה ר' נתן בשיתוק ושכב ימים ללא הכרה ב"ביקור חולים", בא לבקרו הרב ר' אריה לוי זצ"ל. לא אשכח כמה התרגשתי לראות את ר' אריה שהיה הרבה יותר זקן מר' נתן, עומד בשקט ליד המיטה, ומתפלל עבור החולה. חשבתי: וכי כך צריך להיות שכבר בגיל צעיר יחסית נפרד ר' נתן מאתנו...? תפילת ר' אריה נתקבלה ושוב חזר ר' נתן אלינו, וגם בזכות טיפולו המסור של ר' עמנואל שולמן ג"י החזיק עוד כשנתיים מעמד, עד הסתלקותו בשבת הגדול תשל"ב.

שארם א-שייך — אתרא קדישא!

כאשר שרתתי באביב תשל"ב בשארם א-שייך הסתפקתי אם להגיד שם בקדיש דרבנן "באתרא קדישא הדין". בחופשת שבת נגשתי לבית הרב, שם שהה הרב רענן לאחר ששוחרר מבית חולים כשחלה הטבה מסוימת במצבו. חייך ואמר: עיין בפרשת השבוע. היתה זאת פרשת משפטים, ואמנם מצאתי: "ושתי את גבולך מים סוף ועד ים פלשתים..." והסקתי מכאן שאמנם יש לומר שם "אתרא קדישא". היתה זאת שיחתו האחרונה איתי...

לדמותו הטהורה של חתנא דבי נשיאה, מו"ר הרב ר' שלום-נתן רענן זצ"ל

א. אמר לי מו"ר הרה"צ ר' דוד כהן, הרב הנזיר זצ"ל: ... אינכם מכירים את ר' נתן! ר' נתן הוא "חד בדרא"! כשהיה מתגורר בביתנו, לפני נישואיו עם הרבנית בתיה ע"ה, מעולם לא שמענו אותו בהכנסו הביתה, או בצאתו, מעולם לא שמענו אותו מדבר, כאילו איננו... ואמרה לי הרבנית שלי: לך אל הרב וספר לו שיש פה בחור חשוב ושמו שלום-נתן הירשוביץ... (כי אז היתה בתיה, בתו של מרן הרב זצ"ל, פנויה). הלכתי אל הרב כבקשתה, ואמר לי מרן הרב זצ"ל: אני יודע, אני יודע!..."

ב. "איזהו עשיר השמח בחלקו". "בחלקו" דייקא. ומה היה "חלקו" המיוחד של ר' נתן, שבו שמח כל ימי חייו? — שמרן הרב זצ"ל בחר בו להיות חתנו.

ג. בחזרתו מטכס קבלת עיטור "יקיר ירושלים", טרח להסביר לנו מדוע הסכים לקבל את העיטור, וכי הוא "יקיר ירושלים"?

וכך אמר: "הציעו את העיטור לר' צבי יהודה (זצ"ל) והוא סירב, בטענה שהוא אינו ראוי לעיטור "יקיר ירושלים". הציעו את העיטור לר' אריה לוי (זצ"ל) ואף הוא סירב, בטענה שאינו ראוי לעיטור "יקיר ירושלים". הציעו לי, וחשבתי אף אני לסרב, וכי "יקיר ירושלים אני"? אלא שלו הייתי מסרב יכולתי לחשוב שהגעתי לדרגת עונותותם של ר' צבי יהודה ור' אריה, אז הסכמתי לקבל את העיטור...

ד. בהלויתה של רעיתו הרבנית בתיה ע"ה רצה מאד להספידה, ושמעתי אומר בבכי: "ויבא אברהם לספור לשרה ולבכותה" מכאן שהחיוב על הבעל... אלא שהרב צבי יהודה (זצ"ל) עיכב בתוקף בעדו בטענה של חיוב שמירת בריאותו.

ה. בענייני הנהגת הישיבה תמיד היה מדגיש שהרב ר' צבי יהודה (זצ"ל) הוא בנו של הרב זצ"ל והוא הקובע!

ו. כשנגשנו להתייעץ עמו בענין הנוגע לכלל הצבור, הציע לנו לשוחח עמו לאחר התפילה, לאחר שיתפלל "אתה חונן לאדם דעת"...

ז. כשהיו מטרידים אותו בצרכי צבור והדבר הפריע לתלמודו, היה נכנס לאולם בבנין הישן של הישיבה ומתישב בספסל שלפני הכימה, מקום בו קשה היה להבחין בו, והיה שוקע בלמוד.

ז. כשהוצעה משרת רבנות לאחד התלמידים והוא סירב לקבלה, אמר לו ר' נתן: כשהיה מציע הרב זצ"ל רבנות למישהו והלה היה מסרב, היה הרב אומר לו: וכי למי רוצה אתה שאציע רבנות, לזה שרוצה לקבלה?..."

ט. שאילתיו: לפי הטעם שתקיעת שופר מערכבת את השטן, כיצד תושג מטרה זו בראש השנה שחל להיות בשבת, שהרי אין תוקעים בו? והשיב לי: ישראל אינם תוקעים בראש השנה שחל להיות בשבת, כי כן גזרו חז"ל, בתורה שבע"פ, ודבקותם של ישראל בתורה שבע"פ מערכבת את השטן...

י. "יהי ביתך פתוח לרוחה, ויהיו עניים בני ביתך" (אבות א,ה). מעשה באחד מאברכי הישיבה שהתגורר בסמוך ל"בית הרב", ובערב-שבת חורפי וסגרירי, סמוך לזמן הדלקת הנר, אזל הדלק בביתו. הדרך היחידה להשיג דלק באותה שעה היתה לגשת ל"בית הרב" ולקחת דלק מן החבית שעמדה על אדן החלון שפרוודור. האברך היקר, בעדינות מידותיו הנאצלות, פנה אל הרבנית ע"ה בבקשת רשות. הרבנית הביעה פליאה על עצם הבקשה ואמרה לו: "מה השאלה, בודאי יכול אתה לקחת, ואינך צריך לבקש רשות!"

ענה לה האברך: "מה פירוש "לא לבקש רשות"! הרי הדלק הוא פרטי...". כשמעו הרבנית את דבריו, הרימה את קולה בתרעומת ואמרה: "פרטי?! האם ש פה בבית דבר פרטי?! ביתו של אבא ז"ל אינו פרטי, אלא עומד לשמוש הכלל!..."

לאחר נישואיו של הרב שלמה אליהו רענן שליט"א, בנו של רבינו ז"ל, קשה היה להרגילו לנעול את דלת הבית בלילה...

א. כשהגיע האדמו"ר מבעלז זצ"ל לירושלים, נכנס ר' נתן לבקרו ואמר לו הרבי: טענינו בכל היחס שלנו לבנין ארץ ישראל..."

ב. שאלנוהו: האם הפגיעות בכבודו של מרן הרב זצ"ל על ידי קנאי ירושלים עברו ללא תגובה, הרי ת"ח, קוב"ה תבע ביקריה? והשיב לנו: לאחר הסתלקותו של הרב זצ"ל, קרו בירושלים מקרים קשים חמורים, ומשלחות רבות עלו לציונו הקדוש בהר-הזיתים לבקשת מחילה...

ג. כשנולד נכדו הראשון, בנו של הרב ר' שלמה אליהו שליט"א, בקש אותי במסיבת "שלום זכר" בליל שבת-קדש ב"בית הרב" לשיר את הפסוק "ה' זכרנו ברך..."

זכותו תגן עלינו ועל כל בית ישראל אשר אהב סלה.

שבת במחיצתו של הרב

נרשם במוצאי שבת קדש פרי יתרו כ"א שבט התשל"ב

זכות גדולה נתגלגלה לידינו — חברי הרב יעקב פייגנבאום ואנכי — בשבת קודש זו. זכינו להיות שבת שלימה במחיצתו של הרב ר' שלום נתן רענן-קוק, בבית החולים הדסה. אנחנו ספוגים ברשמים עמוקים, ומרגישים צורך להתכונן בשבת גדולה זו, ולרשום את מה שלמדנו ממנה.

דמותו של הרב ר' נתן — עומדת לנגדי. דמות אצילית, פלאית. עדינות נפשית, שכמדומה לי, שעדין לא ראיתי כמותה. פלאי פלאים. השקט והשלווה, מנוחת הנפש והשמחה, וכל זה בבית חולים, במצב של העדר יכולת תנועה, תפקוד לא טבעי של איברים מסוימים וייסורים גדולים. היתה זו שבת נפלאה. אשרינו שזכינו לנו.

כשהגענו לבית החולים "הדסה" עין כרם ולחדרו של הרב — נבהלנו. הלב נתכווץ במועקה של עצבות, הרושם הכללי עגום מאוד. הרב פתח בשאלות של היכרות עמנו. מאוחר יותר ביקש הרב לרדת ממיטתו וללבוש את חלוק השבת שלו. במאמץ גדול ובקושי, הורדנוהו ממיטתו, כשכל גופו נשען עלינו. שוב תמונה של עצבות, קדרות וצער גדול. לפתע הכל השתנה. ממול נראית השמש נוטה לפאתי מערב, ואילו פנימה בחדר זורחת האורה. הרב לבוש בחלוק משי בהיר, כשחגורה חומה עוטרת — אזורת את מתניו, יושב על כסאו וכולו זוהר וזורח. דמותו הקרינה אורת קודש בחדר. ביקש חומש "העמק דבר" והחל מעיין בפרשה. ישבנו לידו, והוא פתח ואמר: "וישמע יתרו". וברש"י: "מה שמועה שמע ובא? קריעת ים סוף ומלחמת עמלק". זהו פלא! אם יתרו שמע על הנס הגדול של קריעת ים סוף, פלא עצום, מה צורך לו עוד לחכות ולשמוע גם על מלחמת עמלק, נס קריעת ים סוף לא מספיק בשביל לבא אל העם הגדול הזה? אמנם, בקריעת ים סוף התעלה עם ישראל והתרומם למדרגות גבוהות מאוד — זכה להנהגה אלוקית על טבעית. זהו פלא עצום, נפלא, אבל עדין יש מקום לחשוב שהיה זה ענין מקרי, חד פעמי. אבל כשעם ישראל נפגש עם ה"ראשית גויים עמלק", ומתחילה התמודדות בין העמים האלה, ומסתיימת ב"ויחלוש יהושע את עמלק ואת עמו לפי חרב", כאן ראה יתרו, שאין לראות בקריעת ים סוף תופעה רגעית, חד פעמית, אלא שהעם הזה קבוע במדרגה עליונה, על טבעית.

הוא המשיך לעיין בחומש, עד שעבר יהודי שחילק לחמניות ומצות עבור לחם משנה, הרב ביקשו שיוזן גם לנו.

הגיע זמן הדלקת נרות, הרב ביקש שנדליק ואמר, שהוא אינו מברך על הדלקת נרות שבת. הוסיף לזה כמה דברי הסבר, שלא הצלחתי להבינם. כשאמרתי, שאנחנו בישיבה בכלל לא מדליקים בחדרים, הוא ביקש להדליק בעצמו, אבל לא היה יכול.

אנחנו הדלקנו נרות שבת בחדר. הרב ביקש סידור, ובחיוך מתוק, בישני, אמר: אני מתיר לעצמי להתפלל בישיבה.

אכלנו עם הרב סעודת שבת. ביקש שנשיר זמירות שבת — ושמה בהם מאוד. הרב זימן ולאחר הברכה ראינו שהוא כבר עייף מאוד. העלנוהו למיטתו והוא נרדם. במשך כל הלילה הוא ישן לסירוגין, וביקש פעמים רבות מאוד שנסובבו מצד אל צד, הוא לא היה יכול לזוז לכד במיטתו.

בבוקר שוב ישב על כסאו והתפלל ואח"כ למד פרשת השבוע, ואמר: המגן אברהם (סימן תצ"ד) מקשה היאך אנו אומרים בשבועות "יום מתן תורתנו", הלא קי"ל כרבי יוסי דאמר: בז' בסיון ניתנה תורה, ולדידן לעולם שבועות בו' סיון? אמנם מרן הרב זצ"ל תירץ: ישנם שני שלכים: א. מתן תורה, הופעת וגילוי אור התורה בהויה, אבל אנחנו עדין אין לנו אחיזה בה. ב. קבלת התורה על ידינו. למ"ד שבו' ניתנה תורה אומרת הגמ' (שבת פז.), שמשה רבינו הוסיף עוד יום של הכנה מדעתו, וזהו אחד מג' דברים שעשה משה מדעתו והסכים הקב"ה עמו. בו' בסיון היתה ההארה הגדולה של גילוי אור תורה בהויה, זוהי התרוממות עולמית עצומה — אבל בז' בסיון זכינו — לדעת רבי יוסי — לקבלת התורה בנו, בתוכנו ע"י מה שהוסיף משה יום אחד מדעתו.

מן החלון השתקף גוף נפלא. הרב אמר: אנחנו טיילנו כאן, כשהכל היה עדין שם, פעם יצאנו, תלמידו הישיבה, לטיול בחיפה ובעמק, בעירודו של הרב זצ"ל. שאלנו כיצד הרב הגיע לישיבה? הרב סיפר: למדתי בפוניבז' ואח"כ בסלבודקה. הממשלה הרוסית גייסה את היהודים לצבא. התחמקנו עוד ועוד עד שלא יכולנו יותר, ואז הוחלט שצריך לעבור את הגבול ולברוח לפולין. החלטנו ארבעה חברים, שאם כבר אנחנו בורחים, אז נברח לארץ ישראל. זה היה בשנת תרפ"ד. באנו לירושלים וביקשנו להתקבל לישיבת "עץ חיים" ולא קיבלונו. קיבלו שם רק בחורים ירושלמיים. כך גם בעוד מקומות. באותו זמן, שמענו, שהרב קוק פותח ישיבה. הצטרפנו והיה מנין של בחורים. כעבור כמה זמן, עלתה כל ישיבת סלבודקה לארץ והשתקעה בחברון. אנחנו כבר היינו כל כך מבושמים מתורתו של הרב זצ"ל, אשרינו שזכינו, ולא רצינו לעזוב ולהצטרף אל ישיבתנו הקודמת. באותו זמן, למדו בישיבה מסכת חולין. הרב אמר פעמיים בשבוע שיעור בטור. הוא תמיד היה מדגיש את צד הלימוד של הלכה ברורה וברור הלכה. פעם אחת נתן הרב זצ"ל שיעור בישיבה, שכולו היה פלפול עצום. שאילתיו: מה זה? הלוא זה נוגד את כל הדרך שהרב מסביר לנו בשיטת הלימוד? הרב זצ"ל השיב: בשביל להגיע להלכה ברורה, יש צורך לדעת דרכי פלפול של תורה. חוץ משעורים אלה, היה שיעור בספר הכוזרי ושיעור בשמונה פרקים לרמב"ם. בסעודה שלישית בשבת, היה שיעור מיוחד, שרבים היו באים לשמעו. יש לי מעט רשימות, אבל בדרך כלל לא רשמו. הרב היה בעינינו נצחי. איש לא האמין, שיבוא יום ושוב לא יהיה לנו את הרב כאן, לפנינו. יש רשימות של פרנקל אבל זה טוב רק למי שהיה בשעור ועל ידי זה נזכר. זה לא

מסוגגן טוב, זה לא השעור. כל שעור, הרב היה מדבר במשך כשעתיים, והיה פשוט שופע אוצרות של תורה כמעין המתגבר וכנהר שאינו פוסק.

הרב נרדם. הגיע אח והעיר את הרב, ואמר לו שהוא צריך לקבל תרופה, ומיד טרם שהרב התאושש תקע לו כדור בפיו. הרב לא הצליח לבלעו והתחיל משתעל בחזקה. נבהלנו. סוף סוף הרב כלע את הכדור ומיד הוא פנה אל האח בחיוך מלא אהבה ואמר לו: "תודה רבה!" איזה מידות אציליות.

סעדנו סעודת שבת. הרב ביקש שנשיר זמירות שבת. אמרנו שבמיטה הסמוכה ישן ילד. הרב השיב: "אין דבר, הוא ישן יותר טוב עם זמירות שבת."

אח"כ אמר: "שיר המעלות בשוב ה' את שיבת ציון היינו כחולמים, אז ימלא שחוק פינו ולשונו רינה". ואומרת על כך הגמ' (ברכות לא.): אמר רבי יוחנן בשם רשב"י: אסור לאדם למלא שחוק פיו, בעוה"ז. שמעתי על כך מהרב סלוביצ'יק — עד מתי האיסור הזה? עד שנזכה, שהמציאות כולה תהיה כמו חלום, שבחלום הכל "ורוד", הכל חלק, אין סיבוכים. כשנזכה לזה שנהיה כחולמים — אז ימלא שחוק פינו". ומהרב ר' אריה לויין שמעתי שפירש: "בשוב ה' את שיבת ציון היינו כחולמים", שכמו בחלום קופצים דברים במהירות עצומה, כך נזכה במהלך שיבת ציון לדלג ממצב למצב במהירות, כמו בחלום.

ביום שישי ביקשנו הרב ר' מרדכי פרום חתנו של הרב ר' נתן להשתדל מאוד, לנסות, אולי נוכל להוליך את הרב מעט. החלטנו שכדאי עכשיו. ההתחלה היתה קשה מאוד. הרב חשש מאוד, כל צעד היה מאמץ עצום. אמרנו לרב: "כל זמן שהרב לא ילך מרחק, כמו המרחק שמהמונית עד לארון הקודש בישיבה, זה עוד לא טוב". (רמזנו לרב, שעליו להתחזק ולהיות מסוגל להגיע שוב לישיבה כדי לומר שעור כללי). הרב הביין כונתנו, חייד חיוך שובב לבב, והתאמץ להמשיך.

הגענו לפרוודור ושם ישבנו לנוח. אחד הילדים הניח על השלחן ספר שקרא בו. הרב פתח את הספר וקרא בו, ולפתע שאל: "מה פירוש מלה זו?". היה מתואר שם משק כפרי שהיו בו פרות ועזים שנתנו חלב בשפע ומילאו כדים גדולים ועוד היו "כושות" והולכות. הרב שאל את הילד מה פירוש המילה הזאת, ואח"כ שאל עוד אדם שהיה שם, ואותנו, איש לא ידע מה פירוש המילה הזאת. הרב אמר שבחדר סמוך שוכב פרופסור ללשון ושנשאל אותו. חיפשנוהו ולא מצאנוהו. חזרנו לחדר. כעבור כמה שעות חזרנו מתפילת מנחה, והנה הרב שוכב במיטתו שמח כמוצא שלל רב, ואומר לנו בשמחה: "מצאתי! מצאתי פשט!" שאלנו: "פשט למה?" — והוא כמתפלא עלינו שאיננו מבינים, אמר: "למילה 'כושות'. יש בסוף המפקיד (מב:) "ההוא גברא דאפקיד כשותא" זהו חומר ששמים בשכר כדי שיהיה תוסס. אולי מזה באה המילה "כושות" במובן של תוססות. היינו מלאי התפעלות, איזה ביטוי של גדלות. איזה לימוד גדול יש ללמוד מכאן: עקשנות של בירור. הרב לא הביין מלה אחת, והוא לא מוותר. הוא מתעקש למצוא לה הסבר, וכעבור כמה שעות הוא אומר בשמחה גדולה: מצאתי, מצאתי פשט. זוהי גדלות אמיתית שיודעת

ראות גם במה שנראה דבר קטן ופעוט ערך — דבר גדול.
 אח"כ הוסיף הרב: "בחול", הדיבור בעברית היה נחשב לאומנות מיוחדת.
 החלטנו פעם בישיבה בחול, מספר בחורים, שמחוץ לסדרים נדבר רק עברית,
 וקמנו חברה. חברת "שפה ברורה". הרב זצ"ל נבחר בהיותו תלמיד בוולוז'ין, לרב
 יורים, הוא אמר את דרשתו בעברית וזה היה חידוש גדול.

היו לנו שכנים בישיבה הישנה, והאשה היתה שמרנית מאוד, מחוגי סטמר. פעם
 כנסתי לבקש משהו, כמוכך דיברתי עברית. האשה ברוב תמימותה אמרה לבעלה:
 "מה? גם הוא מדבר עברית?". (כעבור כמה שבתות ביקרתי את הרב בכיתו,
 בישיבה הישנה, ברחוב הרב קוק. כשישבתי הוא שאל: "בדקת כבר את המילה
 מספר הערוך"?).

לסעודה שלישית אמר הרב: "אולי תעלו אל גולדמן", היהודי שחילק לחם
 משנה ויין, והוא ערך סעודה שלישית, כנראה בבית הכנסת. הרב אמר: "אולי
 תעלו? הוא צריך חיזוק. צריך לעודד אותו". השבנו שאנחנו באנו להיות עם הרב.
 ינתיים הגיעו הרב קוסטינר והרב אביחיל ובנו. הרב ביקש שנשיר "אתה אחד",
 אח"כ "מזמור לדוד". הוא חזר שוב על שאלת המג"א דלעיל, והסברו של הרב
 זצ"ל. חלק מהאוכל שהיה מוכן עבורו הוא לא אכל ואמר: את זה אני משאיר
 לסעודת מלוה מלכה. אחר מעריב לא היה יין להבדלה והרב אמר שנבדיל על כוס
 קפה.

במוצאי שבת הגיע שוב הרב ר' מרדכי פרום.

חזרנו לישיבה, אחרי שבת נפלאה, ספוגת אושר נפשי גדול, ונזכרנו שנינו בדברי
 האדר"ת המובאים ב"אדר היקר" (עמ' סה): "אהבת תורה ולומדיה, וביחוד
 גדולי הת"ח ויר"א אמיתיים, היא בליבי ונפשי. מאוד הנני צמא עוד גם היום,
 לעמוד לשרת אחד הגאונים האמיתיים, צדיק גמור, פשוט לשמשו כעבד לאדוניו".